

Magyar városok művészete

Eperjes templomai

Adatok Rombauer János festőről

Írta

Divald Kornél

23 képpel

Budapest Singer és Wolfner kiadása

1904

A SZENT MIKLÓS TEMPLOM

Eperjes, Sáros vármegye fővárosa, a melyet Petőfi útirajzaiban szinte rajongó lelkesedéssel ír le, építészeti szempontból véve Magyarország legérdekesebb helyeinek egyike. Az erdős hegyek koszorújától övezett tágas völgy ölén elterülő város hosszú főutcáján még egész házsorok pompáznak a felsőmagyarországi renaissance stílusában, a melyet az emeletnyi magas, gazdagon tagozott s fantasztikusan csipkézett koronázattal ékes oromfalak jellemeznek. A csaknem kivétel nélkül nyolc méter széles, de rendkívül hosszú telkeken épült s az emeleti homlokzaton háromablakos házak belsejében lépten-nyomon találkozunk a sajátos elrendezésnek néha meglepő módon eredeti példáival, a díszítő művészet különböző technikáinak érdekesnél érdekesebb közép- és renaissancekori emlékeivel.*

* Ez emlékek leírását I. szerző következő című művében: A felsőmagyarországi renaissance-építészet. 39 képpel. Budapest, 1900.

A város határát szegélyező hegyek ormairól négy, romban heverő vár s barokk építészetiünk egyik érdekes emléke, az eperjesi kalvária tekint alá. A várak közül a kúpalakú hegy tetején épült sárosi vár a főutcáról is szembeötlik. A főutca az egész várost kettéhasítja s közepén hatalmas piaccá tágul. Itt áll a város hol dicső, hol szomorú, Rákóczi koráig azonban mindenkor mozgalmas történetének néma tanúja: a szent Miklósról elnevezett ősi plébánia-templom, a mely viharverte falaival s közel hetven méternyi magas zömök tornyával az összes házak fölött uralkodik. A templom a csúcsíves csarnoktemplomok legtökéletesebb példája Magyarországon. Egész hossza 54·70 méter, szélessége 34·45 méter, belsejének magassága pedig 16 méter s így méretei tekintében is java székesegyházaink mellé sorakozik. Mint csarnoktemplomot hosszával csak a lőcsei templom és a pozsonyi dóm mulja felül. Mindkettőnél azonban az eperjesi templom úgy alaprajzában, mint fölépítésében jóval egyöntetűbb s így térhatása is jelentősebb. Technikai szempontból véve alig maradt ránk egy-két templom, a melyet a középkorban oly lelkiismeretes gonddal építettek volna, mint az eperjesiek a maguk plébánia-egyházát.

A templom multjával, régészeti leírásával a szakirodalom már gyakran foglalkozott. Behatóbb építészeti méltatására s kellő szem-

léltető anyag kapcsán való bemutatására azonban eddigelé senki sem vállalkozott.

Miként műemlékeink zömét, úgy az eperjesi templomot is Henszlmann Imre méltatta először figyelemre, a ki többek közt az Archaeologiai Értesítő 1870-iki évfolyamában írt erről.

Ugyanitt 1874-ben, majd az Archacologiai Közlemények XII. kötetében Myskovszky Viktor ismertette, a Mérnök- és Építész-egylet Közlönyének XXXIII. kötetében Fröhde restaurálási tervei kapcsán a nem régiben elhunyt jeles építőművész, Gaál Adorján. A templom és város multjával az eperjesi királyi katolikus főgimnázium értesítőiben behatóbban még Lasztóka László, Ágoston Károly és Ruby József, a „Felsővidék“ 1900. évfolyamában Tuhrinszky Károly foglalkozott.

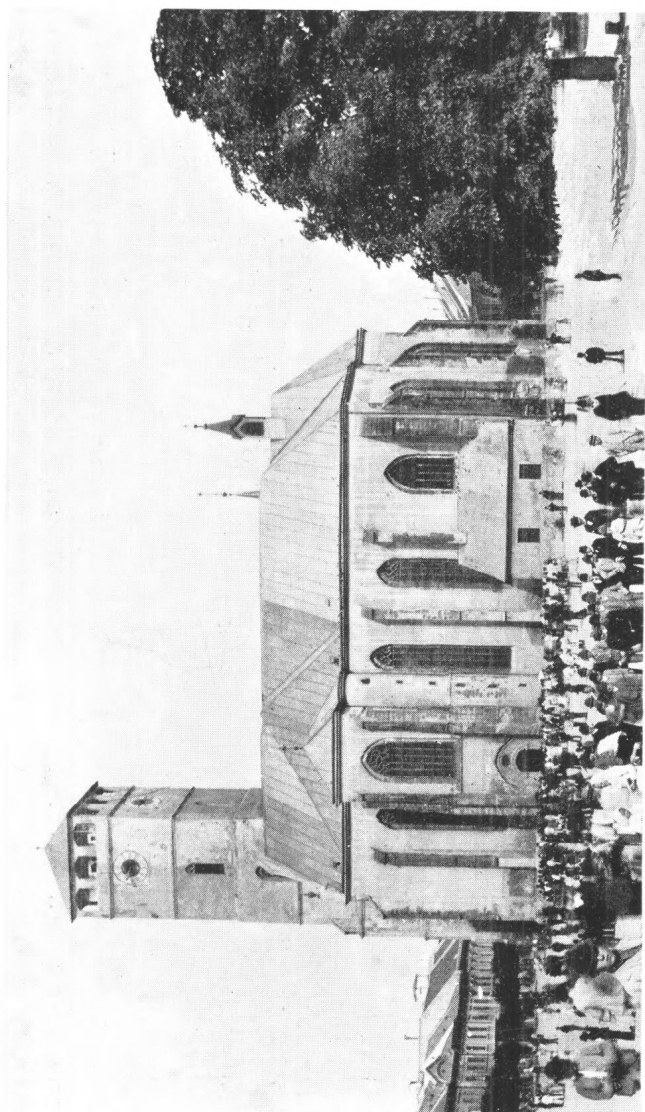
A templom építésére vonatkozó okmányok közül ma is alig ismeretes több, mint a mennyit 1780-ban Wagner Károly egyetemi könyvtáros, Sáros vármegye szülöttje, Diplomatiáriumban közzétett. Eperjes levéltára egyike az ország leggazdagabb okmánygyűjteményeinek, de kiaknázva eddig alig van. A templomra vonatkozó okiratok és számadások a levéltár megfelelő cédulákkal jelzett polcain tíznél több fülkét töltötték meg. Ezek a fülkék ma üresek, bizonyosságául annak, hogy a levéltárat, a melyet alighanem még Wagner idejében ren-

deztek, a mult század folyamán a „kutatók“ alaposan fölforgatták.

Minthogy ilyformán a rendezetlen iratcsomók szerteheverő garmadáiból az egyes okmányokat és számadásokat csak a levéltár alapos rendezésével kapcsolatban lehetne kikutatni, a templomra vonatkozó írott adataink vajmi szegényesek. Ahhoz azonban elegendők, hogy építészeti formáival egybevetve, a templom történetét nagy vonásokban megállapíthassuk.

A mint már a Fröhde felvétele alapján s a XVII. és XVIII. századbeli toldások mellőzésével készült s a 10. lapon látható alaprajzból is nyilvánvaló, a templom mai alakjában a XV. században épült. Az okmányokon kívül azonban egyes részletei is arról tanuskodnak, hogy története a XIII. századba nyúlik vissza.

II. Endre királyunk 1233-ban az eperjesi plébánosnak 3000 darab kőst utalványozott. Ebből valószínű, hogy Eperjes ekkor már rendezett község volt, mely templom nélkül sem szűkölködhetett. A monda szerint a várost II. Béla királyunk alapította. Valószínű, hogy vidékét, a melyet a rajta dúsan termő eper után Eperjesnek neveztek el, a magyarság már az ő korában kezdte megszállani. A vidék és a környékbeli falvak ősrégi magyar neve vall erre. Az elszórtan már lakott vidéken azonban magát Eperjes városát alighanem a II. Géza korában bevándorolt flandriai telepesek alapí-

A szent Miklós-templom dél felől.

tották, a kik hazájokból szent Miklósnak tiszteletét is magukkal hozták. Miként Erdélyben, úgy a felvidéken is a II. Endre és IV. Béla korában egyre tömegesebben bevándorló szászok olvasztották magukba a flandriai telepeket. S ez utóbbiak emlékét mindkét vidéken jóformán csak a szent Miklósról elnevezett templomok őrizték meg, a kit, mint a hajósok és kereskedők védőszentjét, Németalföldön különösen tiszteltek.

Ha Eperjest a XII. században alapították, akkor bizonyos, hogy templomának története is ekkor kezdődik. Városaink első épülete mindenkor a templom volt s e körül fejlődött ki a piac házsoraival. XIII. századbéli okmányaink nem egy városunk lakosságáról emlékeznek meg, mint olyan községről, a mely egy-egy magyar elnevezésű vidéken épült templom körül keletkezett.

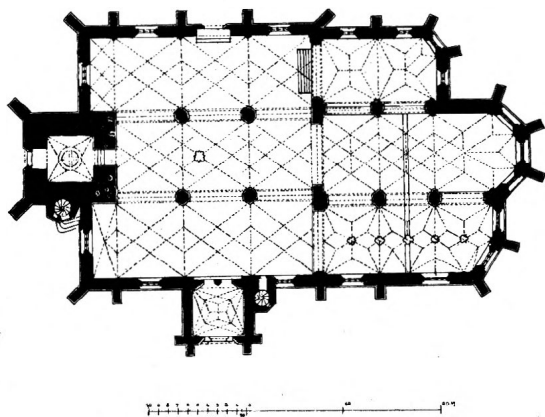
V. István 1261-ban Sárospatak lakosairól mint „hospites de Potok“-ról emlékezik meg, a kik szent Miklós temploma mellett laktak. Amidőn az eperjesiek: „Theutonici de Eppuries“ Bártfa határait háborgatják, ez utóbbinak birtokosait 1247-ben az okmány így írja körül: „a cisztercita-rendű testvérek Kaproncáról, a kik közel Sároshoz, a bártfai szent Egyed temploma mellett laktak“.

Abból, hogy az eperjesiek alig pár évvel a tatárjárás után határsértésre vetemedtek, az

következik, hogy telepük már népes volt s fejlődését a mongolok dúlása nem akasztotta meg. Hogy a XIII. században Eperjesen már monumentális templom is volt, ezt a szent Miklós-templom legrégibb részletei is bizonyítják. Az északi hajó kelet felé eső két boltszakasza alatt kriptávan, a melyből a koporsókat magába záró falazás ugyan csupán egy keskeny síkátort hagyott szabadon, a melyről azonban boltgerincei alapján már Henszlmann is kimutatta, hogy a XIII. századból maradt ránk. Az oszlopok, a melyek a koporsókat magában foglaló tömör falazásból kiszögelenek, arra engednek következtetni, hogy a kriptá háromhajós volt; maguk a sírfeliratok arra, hogy az altemplomban csak később kezdtek temetkezni, miután az alatta levő s a templom fő- és déli hajójának a szentélyében a XVII. században falazott kripták már megteltek. Az északi kriptában, a mely fölött a hajó padozata vagy másfél méterrel magasabb, mint a templom többi részeinek a szintája, az itt levő fölíratok szerint még a mult század első felében is temetkeztek.

XIII. századbelinek s a kassai szent Mihály-kápolnával körülbelül egykorúnak kell tartanunk a templom északi falának azt a részét, a mely az északi hajó már említett, de később csillagboltozatossá tett két szakaszát körülzárja. Az ablakok mértani műve vall erre, míg viszont az északi támasztó-pillérek közül az ötödiknek

ferde állása s a falon észlelhető más sajátosságok arra engednek következtetni, hogy az egész északi fal alsó része még a XIII. századból való, mikor is a templom a mai északi hajó nagyságában épült egyhajós templom lehetett, a melynek szentélyét: az északi hajó mai csillagboltozatos két szakaszát, később sem emelték magasabbra, hanem csak átalakították. Igaz, hogy ez az északi fal nyugat felé eső részében két ízben is gyökeres átalakításon esett át s vastag vakolatréteg borítja. Ezen a talán négyszeres vakolatrétegen keresztül mindazonáltal világosan szembetűnik az északi fal XIII. századbéli talapzati párkányának a nyoma, a mely a toronytól északra eső homlokzati falra

A szent Miklós-templom alaprajza Fröhde fölvétele nyomán.

A főhajó.

is átnyúlik, ennek harmadában azonban megszakadt, valószínű jeléül annak, hogy az eredetileg egyhajós templomnak itt volt a főkapuja, a melyet a templom kibővítésekor befalaztak.

1347-ben Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, Sáros vármegye összes nemeseinek és birtokosainak meghagyja, hogy mivel plébánia-templomuk építéséhez igen sok kőre van szükségük, bárhol találnának is az eperjesiek a megye területén alkalmas követ, ebből annyit, a mennyire szükségük van, a templom építésére átengedni kötelesek. Egészben véve a kibővített templom Bertóth környékén fejtett keményebb fajta homokkőből épült. Magáról a kibővítés történetéről írott adat nem tájékoztat s így ismét csak a falakon észlelhető nyomok után igazodhatunk.

Minthogy a város főutcája a XIV. században mai terjedelmében minden bizonynyal már kiépült, a templomot hosszában kibővíteni nem lehetett. Ez az oka annak, hogy a kassaihoz hasonlóan az eperjesi templom is hosszához képest szinte aránytalanul széles lett. Miként a kassaiak, úgy az eperjesiek a maguk templomát eredetileg szintén egyformán széles és két oldalt alacsonyabb három hajóval tervezték. Az építés, illetve kibővítés a szentélyvel s a torony építésével kezdődött; de nem igen valószínű, hogy az eredeti tervet egész teljességében megvalósították. Ha ugyanis bazi-

A szentély.

likális alakjában fölépítik vala a templomot, későbbi csarnoktemplommá való átalakításával nem sokat nyertek volna. A templom ugyanis alapterületében nem gyarapodott volna s így több embert sem fogadhatott volna be, mint addig. Inkább valószínű az, hogy ha a régi templom szentélye mellé a fő- és déli hajó szentélyét bazilikális elrendezéssel a XIV. század dereka táján föl is építették, a hármas hajóban már építése közben tértek el a bazilikális elrendezéstől.

Hogy a mai főhajó szentélyének boltozata nem az eredeti, ezt a diadalív északi pillérének keleti oldalán, a sarokban megmaradt boltgerinc-végződés bizonyítja, a mely a régi szentélyből fönmaradt árkádívek elseje mellett, az itt elhelyezett kis orgona karzatán csonkán most is látható. Hatalmas pilléreinek belső oldalán szintén látható két üres gyámkő, a mely az eredeti diadalív magasságát jelzi. Ugyanezeknek a pilléreknek a nyugati oldalán levő két díszes gyámkövet a szentély építése közben még bazilikálisnak tervezett hármas hajó árkádíveinek a hordozására szánták. Ezekre azonban épp úgy, mint a hajó északi oldal falán ma is meglevő köteges pillérsorra, valószínűleg sohasem nehezedtek boltozatok.

A hajó szabadon álló nyolcszögletes pilléreinek az egyöntetűsége is azt bizonyítja, hogy a midőn a bazilikális szentélyt befejezték s a

Gyámkő az északi hajóban.

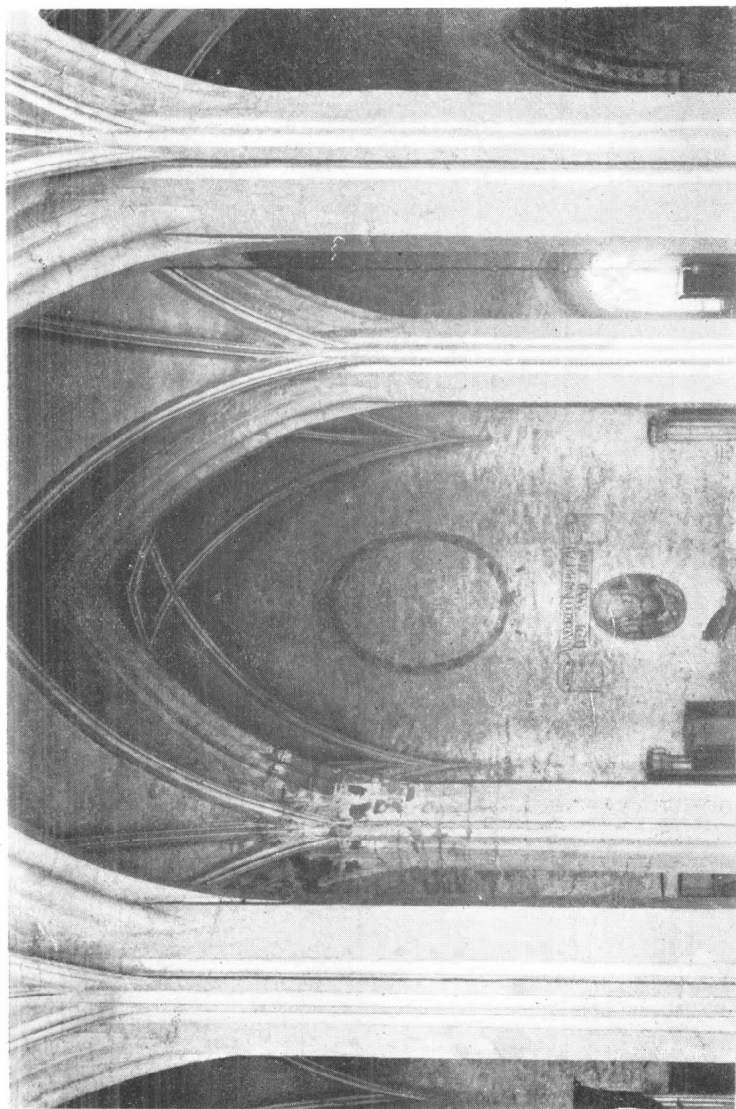
régi templom déli falának lebontásával kapcsolatban az északit újjáépítették, ennek a befejezésekor eltértek az eredeti tervtől. A már meglevő fal bazilikális elrendezéséhez szabott alacsony ablakait s a belsejét tagozó köteges félpilléreket változatlanul meghagyták, de ezek fölött a falat, megfelelően az ezzel párhuzamosan emelkedő pillérsoroknak s az alapjától újonnan épült déli falnak, magasabbra emelték. A bazilikálisnak tervezett templom tagozása jóval díszesebbnek ígérkezett, mint a minővé a csarnoktemplom tagozása lett. A három fél-, illetve negyedhengerből összerótt köteges félpillérek díszesen faragott fejezetekkel ékesek s a főhajó diadalívén megmaradt üres gyámkövekhez hasonlóan gyöngén stilizált levél-éktítményekkel bírnak. Az egyik félpillér fejezetén, a melyet a 40. lapon levő képünk ábrázol, szinte naturalisztikus szőlőlombot és gerezdeket látunk, a melyek csak gyakori bemeszelésük miatt tűnnek föl kissé formátlanoknak. Az északi hajónak a diadalív sarkában levő s a félpillérek fejezeteivel egyforma magasságú gyámkövet nagy vonásokkal jellemzett szakállas emberfej díszíti. Ezt az előző lapon láthatjuk s alighanem az építómester arcképe, a ki templomunkat bazilikálisnak tervezte, a kinek műve azonban félben maradt.

Bármily puritán egyszerűséggel építették tovább csarnoktemplom alakjában a hármas

hajót, hatalmas arányaival, jelentős térhatásával ez sokkal kiválóbb építészeti alkotás lett, mint ha bazilikálisan fejezik be. Az egyszerű talapzatból kiinduló nyolcszögletes pilléreknek csak déli és északi oldalán látunk sokszögű gerinchordozókat, a melyek a pillér talpából indulnak ki s a melyekből minden átmenet nélkül a hálósboltozatok három-három gerince hajt ki. A hármashajó boltozatait egymástól elválasztó hosszanti hevederívek tagozása szintén szigorú, még pedig annyira, hogy szinte a XIII. századra emlékeztetnek. A hajó középső szakaszának boltrendszerét a 19. lapon látható kép ábrázolja, a főhajót pedig a következő kép. Kereszt-hevederívek a hajó három szakaszának boltozatait nem választják el egymástól, ezek helyén a gerincek csokrokat formálva ütköznek egymásba. — Ugyancsak kereszt-hevederívek nélkül szűkölködnek, de jóval bonyolultabb szerkezetűek s díszesebbek a szentély — helyesebben a templom keleti felének boltozatai, a melyek arra vallanak, hogy az általuk betetőzött rész a XV. században kapta mai alakját. A főhajó szentélyének boltozatai szintén hálós boltozatok, csak hogy az egymást keresztező gerincek száma kettővel nagyobb s találkozásuk pontjain címerpajzs-alakú zárókövek vannak. Az északi hajó szentélyét eredeti magasságában csillagboltozattal fedték. Diadalívének és árkádivéinek nyílását

elfalazták s a XVIII. századig itt a kriptá fölött volt a templom sekrestyéje. A diadalív nyílásába rakott falat csak a múlt század hetvenes éveiben hordatta le Pletényi Endre apátplébános, aki itt a szentsír oltárát állíttatta föl. A déli hajó szentélye az északinál jóval díszesebb csillagboltozatokkal bir. Ezek záróköveit félkörívekből formált keretben a négy evangélista domborművű képe diszíti. A csillagboltozat bordái egymást szeszélyes módon keresztezve, az északi oldalon a pillérek gerinchordozóinak mesteri technikával faragott, de meszeléssel eléktelenített lomdíszerű fejezetein nyugosznak. E pillérsor képe a 23. lapon látható. A déli oldalon a gerincek fejezet nélkül a falba vesznek, keresztezésük alatt azonban baldachinszerűen a három szent király: szent István, László és Imre herceg színezett domborművű mellképét foglalják magukban. Szent Imre lilomok helyett háromgerezdes ágat tart s ez olybá tűnik föl, mintha a mester e motívumot Eperjesnek úgy látszik legrégibb címeréből merítette volna, mely három szál epret tartó kezet ábrázolt. A déli szentély diszítő jellegű domborműveinek képeit a Műemlékek Országos Bizottságának szivességéből Myskovszky Viktor rajzai nyomán a 21., 25. és 26. lapon mutatom be.

A déli hajó diadalíve északon minden átmenet nélkül olvad a szabadon álló pillérbe, déli vége azonban konzolon nyugszik, a melyet egy

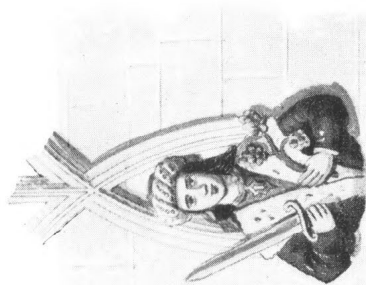
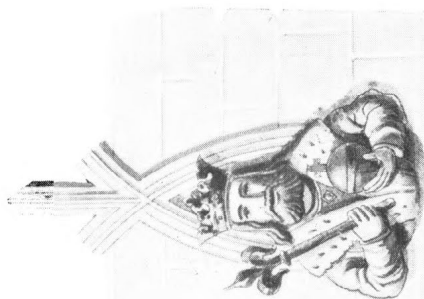
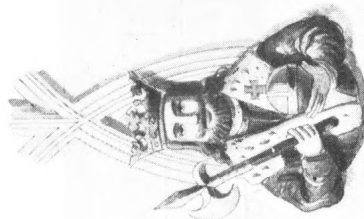

A hajó középső szakaszának boltrendszere.

szakállas férfi domborművű mellképe, nyilván a templom e részén tevékeny mester arcképe diszít, a kinek címerpajzsba foglalt s a 38. lapon bemutatott jegyével a diadalív zárókövén találkozunk. Egy másik arcképszerű fölfogással készült emberfej, önkényesen a falba illesztve, a templom déli hajójának utolsó szakaszában az ablak fölött látható.

A főhajó apszisa a nyolcszög három oldalával záródik. Ugyanígy záródott az északi hajó helyén állott templom, a melynek apszisából egy oldalt a templom kibővítésekor lebontottak. Az így csonkán maradt apszis mintájára zárták el a déli hajót, a melyet azonban minden valószínűség szerint csak a XV. században nyújtottak meg, a midőn a templom keleti felét is csarnoktemplommá alakították át.

A templom mai alaprajzából még az is nyilvánvaló, hogy elrendezését a legrégibb egyhajós templom alaprajzi elrendezése szabta meg. Az egyhajós templom szentélye valamivel keskenyebb volt, mint hajója. Minthogy a három hajóssá bővített templom szentélyének északi pillérsorát, a régi szentély déli falának alapjára, a főhajó északi pillérsorát pedig az egyhajós templom hajójának déli alapfalára emelték, a hajó és a szentély pillérsorai nem állnak egy vonalban. A szentély ilyformán szélesebb mint a főhajó, mely utóbbinál s a mellékszentélyeknél a két oldalhajó szintén

Szent László, szent István és szent Imre domborművű melléke a déli szentélyben.

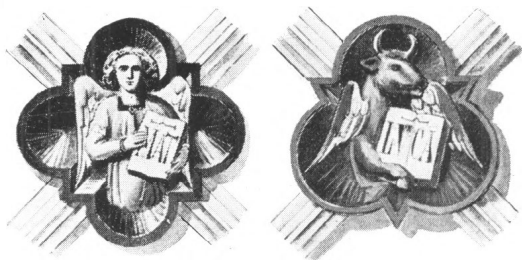
szélesebb. Az ellentétet, a mely a háromhajóssá bővített templom keleti és nyugati részének alaprajzi elrendezésében nyilvánul, a diadalív pilléreinek szélesebbre való falazásával oly ügyesen egyenlítették ki, hogy észre sem vesszük s így ez a templom egységes térhatását távolról sem zavarja meg.

Hogy mikor történt mindez, évszámnyi pontossággal azt csak akkor lehet majd kimutatnunk, ha a templom számadáskönyvei napfényre kerülnek. Annyi bizonyos, hogy templomunk nem épült rohamos gyorsasággal. Nem is volt erre szükség, mivel szent Miklós templomán kívül a városban a XIV. század folyamán már két más templom is épült. Az egyik a karmelitáknak a karmelhegyi szűz Máriáról elnevezett temploma, a másik a városi ispotály egyháza volt. Az előbbiből, a melynek kolostora a mohácsi vész után elenyészik, kő sem maradt kövön, az utóbbinak helyén ma a görög katolikus székesegyház áll.

Valószínű, hogy a XV. század első felében templomunk mai alakjában elkészült s az eperjesiek büszkén kérkedhettek versenytársaik: a kassaiak előtt, a kiknek templomával térhatás dolgában az eperjesi bízvást versenyezhet. Bármennyire elégtelenítették is s teletömték korcs művészi alkotásokkal később az eperjesi templomot, belsejének hatása, merészen a magasban lebegő boltozataival, karcsú oszlopaival

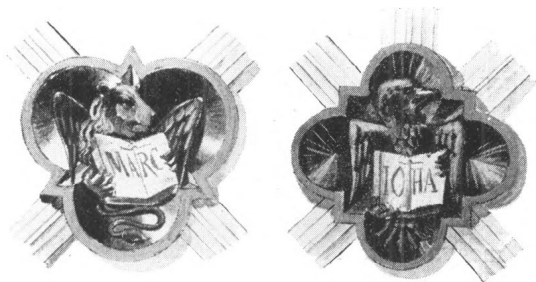

A szentély pillérsora és északi árkádívei.

Boltozati zárókövek a négy evangelista

most is nagyszerű. S alig van templom hazánkban, a melyben a külföld óriási csúcsíves székesegyházainak szinte félelmetesen fenséges hatásából annyit éreznénk, mint az eperjesi templomban. Faragott diszítés tekintetében s külsejének faltömegével a kassai nagyban fölülmulja, belsejének térhatásában azonban legkevésbbé sem. Míg a kassaiak templomuk diszítése kedvéért ennek szerkezetét elhanyagolták, a bártfai templom mesterei pláne e tekintetben valósággal kontárkodtak: addig az eperjesi templom technikailag véve remekmű. Ennek köszönhetjük, hogy míg a szomszéd városok templomainak története nyomban befejezésük után szinte szakadatlan tatározásból áll, az eperjesi templomon tetején kívül alig változtattak valamit; jóllehet talán még több csapás érte, mint a szomszéd városok templomait. 1441-ben a várossal egyetemben tűzvész pusztítja el a templom fedelét és tornyát. Belsejében ekkor

jelvényével, a déli hajó szentélyében.

nem esett kár, nyilvánvaló bizonyosságául annak, hogy a templom építését akkor már teljesen befejezték; mert ellenkező esetben a tűz a templom építéséhez szolgáló állványok révén az ablakokon át ide is betört volna. A torony azonban a tűzvész alkalmával alighanem belsőjében is megrongálódott. Földszinti csarnokának boltozata, zárókövén az Eperjesnek 1455-ben adományozott címerrel, a XV. század második feléből való. A déli főkapu előcsarnoka s a fölötte levő oratorium szintén kései mű. Az oratorium boltsüvegei nincsenek a hálót formáló gerincek közé iktatva, hanem ezek tetején nyugosznak. A hajdanában délfelől nyílt előcsarnok csillagboltozatának a zárókövét szintén címer díszíti, a mely hosszában két mezőre oszlik. A jobb oldalon az Eperjes címeréből vett s kék alapon vízszintesen elterülő két pólya, a baloldalon vörös alapon egy balra dőlt haránt pólya látható.

Hogy a tornyot a XIV. században kezdték építeni s a XV.-nek vége felé gyökeresen átalakították, erre még több jel vall. Földszinti csarnokának boltozata fölött, a nagy orgona szélzsákjának helyiségében, a régi s akkoriban magasabb boltozat üres gyámkövei még ma is megvannak. A torony ablakai a három emeleten szintén későbbiek, mint a templom ablakai s mértani műveikkel fölfelé fokozatosan jelzik a csúcsíves építészet végső, formai elkorcsosulását. A torony XV. századbéli átalakításakor törhették át az északi falat a hajó középső szakaszában kapuval. A kapu elé később formátlan előcsarnokot ragasztottak, a mely az eredeti kapufeleket is elenyésztette. Az északi kapu ormának formás ívmezője napjainkig fönmaradt s két egymásba fonódó, levélsomókkal diszített számárhát-alakú ív tölti ki, a melynek egymást metsző szárai ismét hármias karélyokkal kitöltött kisebb ívet foglalnak magukban. Az északi kapu ránk maradt faragott diszítésének a technikája jóval tökéletesebb, mint a kettős nyílású s tagozásában is nagyobb hanyatlást mutató déli kapué.

A templom építésével egy időben erősítették meg az eperjesiek körfalakkal városukat s nyerték el egymás után szabadalmaikat, a melyeknél fogva a város a XV. század elején Magyarország hét elsőrangú szabad királyi városának sorába jutott. A város megerősítése

1378-ban kezdődött, mikor is ennek ügyében Nagy Lajos királyunk Diós-Győrről Ambrus építőmestert küldi Eperjesre. 1411-ben a város erődítését befejezik, csakhamar azonban szűknek bizonyul az ez által körülzárt terület és Zsigmond király 1435-ben megengedi, hogy a nyugati sáncárok helyén utcát nyissanak, a mai árok-utcát, a falakat pedig kijebb tolják. A város területe így körülbelül egy harmadnyival gyarapodott s profán építészete újabb lendületet nyert. Erzsébet királyné 1440-ben megengedi az eperjesieknek, hogy lakóházaik építéséhez nagy-sárosi birtokán követ fejtsenek. Ily természetű okmány a templomra vonatkozólag ez időből nem maradt ránk. Az utolsó kettő még a XIV. századból való. Az 1389-ben elhunyt Stír Miklós eperjesi plébános végrendeletében jelentős összeget hagyományoz a templom helyreállítására: *pro restauratione Domus*. 1391-ben Zsigmond király Eperjesre küldte István egri püspököt, hogy a templom kibővítése dolgában s káplánjai számának gyarapítása ügyében intézkedjék.

Azt hiszem bizvást hozhatom az utóbbi két okmányt a XIV. század dereka táján épült szentély átalakításával kapcsolatba s így még inkább valószínűvé válik, hogy templomunk a XV. század első felében mai alakjában készen volt s a déli oratoriumon és tornyon kívül ezután már csak templomunk belső föl-

szerelése foglalkoztatta a város különböző mestereit.

A templom mai belső fölszerelésének és díszítésének zöme a XVIII. század ízléstelen barokk alkotásaiból áll. Ezek sorában, gyakran ezek keretébe foglalva azonban a figyelmes szem a XV. és XVI. századbéli szobrászat, festészet és iparművészet oly jelentős emlékeivel találkozik, a melyek nem egyszer szinte káprázatos fényt vetnek a templom hajdani művészi díszére. A templomot a XVIII. század folyamán kétszer, könnyebben hozzáférhető részein többször is bemeszelték s így freskóknak nyoma sem látszik. Mindazonáltal hihetetlennek tűnt föl, hogy a hatalmas falterületeket be nem festették volna, holott XV. századbéli falusi templomaink között is vajmi kevés van, a mely ne tanuskodnék arról, hogy falait hajdanában véges-végig freskók lepték el.

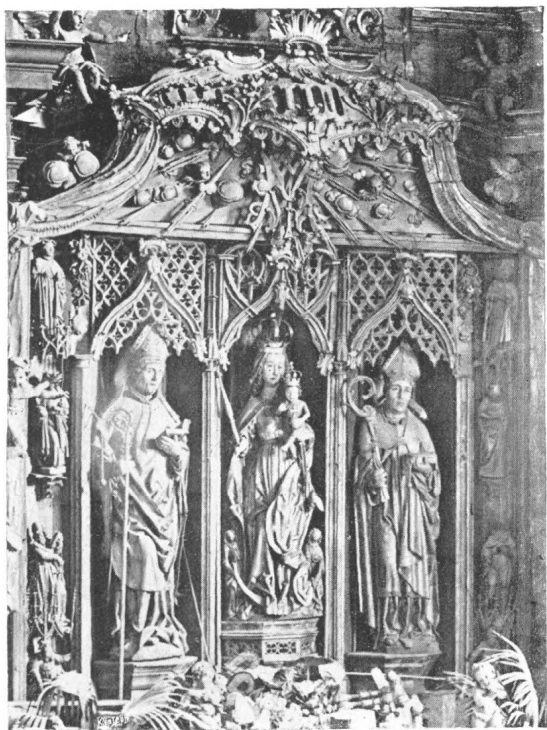
S csakugyan, a midőn a hajó északi oldal falán egy helyen szinte találomra a mészréteg lehámozásához fogtam, élénk színfoltok tűntek elő. A lehámozást Holénia József eperjesi műkedvelő régész segítségével folytatva, egy freskó felső részét szabadítottuk föl, a mely nyilván Krisztust az olajfák hegyén ábrázoló kompozíciónak a maradványa. A sárgásbarna, vörös és zöld uralkodó színekkel s széles kezeléssel festett kép alsó felét a XVII. században épült s az északi fal hosszában végig nyúló oszlopos

Gábor arkangyal XV. századbeli faszobra.

karzattal elfalazták s így az amúgy is nagyon megrongált képen csak három sisakos, kopjás katona feje látszik. A freskó színhelye csipkézett deszkakerítéssel elzárt kertet ábrázol, a mely mögött hegyek emelkednek, jobbfelől kétereszű tetővel fedett és elég ügyes távlattal rajzolt kapu látható. Ez utóbbi mögött a még künn levő katonák lobogós kopjáinak s alabárdjainak erdeje mered az égnek. A már bennlevő katonák előtt, magasabban állva egy igen megrongált alak látható, a mely papi ruhához hasonló vörös palástot visel s alighanem Judást ábrázolta, a mint a katonák élén halad a hegyen fölfelé. A falkép stílusa a XIV. századra vall. A templom egyéb részeiben is nem egy helyütt lappangnak freskók a meszelés rétege alatt. Így a déli hajó falán, a hajó utolsó és a déli szentély első ablaka között a meszelésen nagy ovális folt látszik; egy nyilván későbbi freskó lappang e helyen.

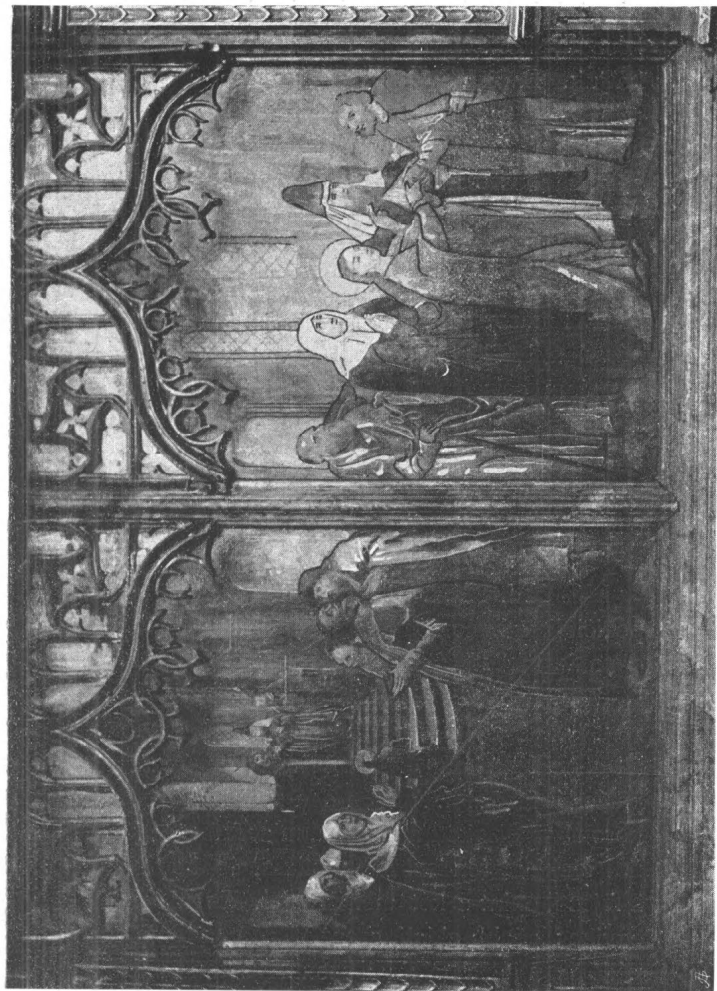
A templomot díszítő kőszobrokból semmi sem maradt ránk, a torony támasztó pilléreiben levő fülkék jórészt már szétmállott apró alakjain kívül. A nyugati homlokzat északi falában az ablak mellett, korai jellegű csúcsíves fülkében egy másfél méter magas faszobor áll, a mely fafaragásunk legérdekesebb emlékeinek egyike s mint ilyent Henszlmann 1873-ban a bécsi világkiállításra is elküldte. A szobor képe a 29. lapon látható. A fülke, a mely az északi

A XV. századbeli főoltár szekrénye és szobrai a mai barokk foglalatban.

sarokpillér és a homlokzat ablaka között áll, s a melyet hármass karélyú lóhereív tetőz be, talán még a XIII. századbeli templom maradványa. Párja, a mely az itt befalazott kapu másik oldalán állott, alighanem a torony építéskor pusztult el. Valószínű azonban, hogy a homlokzat mai déli falán szintén falaztak ilyen fülkét, a mely a vakolat alatt talán még most is ott lappang. Az egymásnak megfelelő fülkékben a XV. században délfelől Mária, északfelől az őt üdvözlő Gábor arkangyal szobrárt helyezték el. Henszlmann szent János evangélista alakját ismerte föl a ránk maradt szoborban. — A szobor fejét övező drágaköves és gyöngyökkel átszótt pártá azonban Gábor arkangyalra vall, mozdulata pedig arra, hogy a szobornak párja is volt. A színezett szobrot hársfából faragták, tunikája zöld, a föléje boruló palást vörösesbarna, aranyozott szegélylyel. Az enyhén színezett arc tipikus, vonásai harmónikusak, de kevésbé kifejezők; a széles redőkben aláomló ruha kezelése még kőjellemű, s elég ügyesen motivált. A ruha lenn föltűrt s kihajló ráncával, a valójában nyulánk alak kissé görnyedt tartásával mesterünk azt a helyzetet akarta bátortalanul föltüntetni, amint az angyal a magasból alászállva a földre ér.

Bár valószínű, hogy ez a szobor, a melyről az eperjesi nép hímes legendát szőtt, s a melyet ifjú korában Benczúr Gyula festőmű-

Mária bemutatása.

Mária eljegyzése.

vészünk is lerajzolt, a XV. század dereka táján készült, korát pontosan meg nem határozhatjuk. Fafaragásunk történetében e szobor mindenesetre a legérdekesebb láncszemek egyike; a kutatás mai állásában azonban még sok kapocs ösmeretlen, a melylyel a XV. század második felében és a következő században készült fafaragványaink rendkívül gazdag sorozatához fűzhetnők. A fafaragás a XV. század második felében egész Magyarországon páratlanul föllendült. Emlékeiből Eperjesen a templom belsejében csak az 1490-ben készült díszes főoltár három nagy arányú szobra maradt fenn, a melyeket a XVII. század végén szekrényestül az akkor készült óriási barokk oltár faarchitektúrájába foglaltak s a melynek képe a 31. lapon látható.

Más XV. századbeli főoltáraink laza kompozícióihoz hasonlóan itt is három alakot látunk egymás mellett, áttört művű mennyezetes fülkékben. A középső alak Mária, karján a gyermek Jézussal, dús redőkben leomló ruhában áll a hold sarlóján, miközben két apró angyal palástját fogja föl. A fején oda nem illő, későbbi koronával díszített alak arca, mint fafaragásunk női alakjaié rendszerint, tipikus, és kevésbé kifejező, mint a két mellékalaké. Ez utóbbiak egyike: a jobb oldali, szent Miklóst, a templom védő szentjét, a baloldali szent Ágostont, mások szerint szent Adalbert püspököt ábrázolja.

Az anyagi üdvözlét.

Mária látogatása.

A 210 cm. magas, borromeusi szabású mise-ruhát viselő püspökszobrokat arcképszerű fel-fogás jellemzi, a kifejezés elevensége tekintében a baloldali sikerültebb. Helyes arányaiknál, a fafaragás technikájának megfelelő széles erőteljes kezelésüknél fogva ezek a szobrok a későbbi motiválatlan, gyűrött formáktól ment ruharedőzésükkel, változatlanul megmaradt finom színezésükkel, fafaragásunk legjobb emlékei közé tartoznak. Egész mivoltában az oltár, a melynek szintén megmaradt predelláját a Mátyás-korabeli magyar címer díszíti, a kassai dóm és a lőcsei templom főoltáránál nem kisebb értékű nagyszabású alkotás lehetett. Templomunk többi szárnyas oltára, a minő itt hajdanában aligha volt kevesebb mint a napjainkig 12 szárnyas oltárral dicsekedő bártfai templomban, a fafaragás egyéb önálló emlékeivel egyetemben elenyészett. A midőn a protestánsok Thökölyi korában másodszor jutottak a szent Miklós-templom birtokába, az összes mellékoltárokat kidobatták s a mint a hagyomány még ma is regéli, a sörfőzőben a katlanok fűtésénél használták föl. E vandalizmus azoknak a hallatlan vallási villongásoknak volt a következménye, a melyeket itt az akkor többségben levő protestáns lakosság az 1673-ban Eperjesre került jezsuitákkal folytatott. Hogy e vandalizmuson a szintén protestáns felvidéki városok még a szomszéd vármegyékben is megbotrán-

Keresztelő medence a XVI. század első feléből.

koztak, annak élénk jele a késmárkiak esete. II. Rákóczy Ferenc korában történt, hogy a mikor a fejedelem biztosai a katolikusoktól elvett templomot a protestánsoknak adták át, ez utóbbiaknak lelkére kötötték, hogy az oltárokat ne pusztítsák el. A késmárkiak e felszólításra büszkén azzal feleltek: fölösleges figyelmeztetés, nem vagyunk olyanok, mint az eperjesiek!

A XVII. században pusztult el a szentély diadalívében felállított kalvária, a melynek gerendájára a XVIII. században állították föl a ma is ottlevő ízléstelen formájú

feszületet s Mária és szent János kétfelől álló alakját. Valószínű, hogy a diadalív pilléreinek üresen maradt gyámkövein is voltak szobrok, valamint a két nyílású déli kapu bélének a fülkéiben. Ez utóbbiakban épp úgy, mint a főoltár szekrényének homorú keretében, az elenyészett szobrocskákat későbbi munkákkal pótolták. Néhány XV. és XVI. századbéli oltárnak szárnyfestményei szintén elkerülték a pusztulást. A főoltár 12 képe, két, más oltárokról való, de hasonló nagyságú képpel együtt ma a szentély hosszában elnyúló padok támláit díszíti. A kisdédek meggyilkolását s Mózeszt a csipkebokor előtt ábrázoló képeken kívül, ezek sorá-

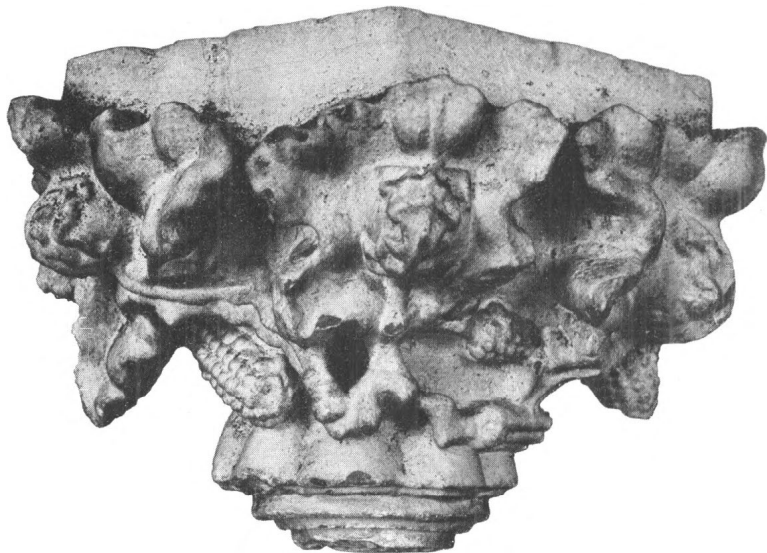

Kőfaragó jel a déli hajó diadalívén.

ban hatnak a tárgyat Mária életéből, a másik hatét, szent Miklós legendájából meritették. Az utóbbi képek rajz és színezés tekintetében sikerültebbek, de kompozíciójuk kissé esetlen. Kivétel csak a szent Miklós hajóra szállását ábrázoló kép, a mely már tárgyánál fogva is csupán idegen minta fölhasználásával készülhetett. A Mária-ciklust ábrázoló temperaképek ellenben kompozíciójukban sikerültebbek s nyilván német vagy németalföldi metszetek nyomán készültek. A Mária-ciklusból négy képet mutatok be a 33. és 35. lapon: az egyik az angyali üdvözlést és Mária látogatását, a másik kettős kép Mária bemutatását ábrázolja a templomban s eljegyzését szent Józseffel. A szobrokhoz képest az oltárszárnyak festményei másodrendűek, s jóllehet egészben véve összhangzatos élénk színezésükkel a főoltár hatását nagyban emelték, eredeti fölfogás, művészi tartalom és előadás tekintetében messze mögötte állanak a kassai főoltár híres szent Erzsébet ciklusának. Egy kisebb oltár szárnyaiból valók lehetnek a jóval fejlettebb stílű festmények, a melyek Jézus gyermekségéből ábrázolnak egyes jeleneteket s a melyek a XVIII. századból való kis orgona karzatának deszkaarchitektúrájába foglalvák.

Miként Felsőmagyarország többi városaiban, úgy Eperjesen is a XVI. század elején kezd érvényesülni a renaissance művészet. Legszebb

emléke ez időből tagadhatatlanul a szent Miklós templom keresztútja, a melyhez képest a Nagyváradon őrzött menyői keresztút, az irodalmunkban gyakran emlegetett Firenzei János műve, csak másodrendű kőfaragómunka. Az

Félpillér fejezete az északi hajóból.

eperjesi keresztutat, a mikor nem használják, vászonlepel fedi, kutatóink nyilván azért nem vették eddigelé észre. Az arányaiban nemes, fehéren erezett vörös márványból faragott mű kehelyformájú; gyűrűk közé foglalt talpán lapos,

medencéjén domború hólyagos ékítmény diszít. Enyhén kidomborodó hengerded szárán négyfelől bájos kerúb-fejek láthatók, a melyeket leheletszerűen könnyed szalagok fűznek össze. Ez utóbbiak kezelése s a gyermekfejek formái a Mátyáskirály udvarában tevékeny Traui János: Giovanni Dalmata iskolájára emlékeztetnek, a kinek működésére azonban — a kutatás mai állásában — 1490-től 1508-ig, a midőn Anconában bukkan föl, még áthatatlan homály esik.

A 37. lapon bemutatott keresztkút fedele újabban bemázolt s a medencéhez hasonlóan alakított vert rézbádogból készült s csúcsán kovácsolt vas díszítménynyel bír, a melynél fogva a diadalív pilléréből kinyuló kovácsolt vaskonzol csigáján húzzák fölfelé.

A keresztkút kovácsolt vasdíszítményeinek motivumai azonosak a pompás művű renaissance stílű vasráccsal, a mely a templom fő- és déli hajójában a diadal-ív nyílásában a szentélyt a hajótól elzárja. Ez a vasrács szintén a XVI. században készült; képét Edvi Illés Aladár mutatta be a „Míntalapok“-ban. A hajó nyugati falához, s a hajóba benyúló torony falaihoz tölgyfából faragott, hatalmas arányú stallumok simulnak, a melyek támláját és térdeplőjét egyszerű léckeretbe foglalt s fantasztikus tornyokat ábrázoló intarzia-ékítmények díszítik.

A midőn a templom 1711-ben ismét a katolikusoké lett, sajtáságos vita merült föl az

eperjesiek között a fölött, hogy a templomot a katolikusok avagy pedig a protestánsok építették-e? A jezsuiták, a kiknek sorából akkoriban a város plébánosai is kikerültek, összegyűjtötték a templomban elszórt feliratokat s hogy a katolikusok régibb jussát kimutassák, a hajó északi falára babérlombokból font festett koszorúba iratták ezeket, a mely a 19. lapon levő képünkön látható. Az egyik fölírat szerint a szentélyben levő stallumok 1508-ban készültek. Valószínű, hogy a templom nyugati falaihoz simuló intarziás padsor azonos a szentélybelivel s csak később került ide. Fölírat azonban e stallumokon már nem látható, valamint a templom szentélyének boltozatain sem, a melyeket 1724-ben bemeszeltek s a melyekről a jezsuiták az évszámokat alighanem tévesen olvasták le. — Tévedés, hogy a szentély boltozatán azt olvasták, hogy Ulászló magyar és cseh király idejében fejeztetett be, a minthogy a templom keleti és déli falán is alighanem tévesen olvastak 1405 és 1411 helyett, a 4-es szám régies, hurokalakú formáját nem ösmervén, 1505, illetve 1511-et.

1780-ban a nemzeti harcaink folyamán több ízben leégett templom megrongált falait kitatarozták s újból véges végig meszelték. 1788-ban a templom ismét leégett s akkor támadt repedéseit azóta sem tüntették el. 1886-ban a templomot villámcsapás érte, a mely fölgújtotta.

Mai vashádóg fedelét akkor kapta. Bármily formátlan is a tető, 1887-ben, a mikor az egész várost tűzvész pusztította el, ez védte meg a körülötte tomboló lángtengerben az újabb katasztrófától, a mely most már alighanem végzetessé vált volna, ha bekövetkezik. Templomunk azóta is állta az időt s bár tűzás volt az állítani, hogy restaurálásra nem szorul, falai még néhány évtizedig nem igen fenyegetnek összedőléssel. Mindazonáltal kívánatos volna, ha illetékes köreink már most gondoskodnának restaurálásáról; mert minél tovább halogatják ezt, annál költségesebb lesz a helyreállítás. A templom csonka tornyát a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából Schulek Frigyes terve alapján 1903-ban egészítették ki. Kívánatos volna, hogy a templom helyreállítására is minél előbb rákerülne a sor.

Most, midőn az egész vonalon a művészi ízlés fejlesztése körül buzgólkodunk, művészetünk legsivárabb korszakának korcs emlékeivel megtömve nem hagyhatjuk. Annál kevésbbé, mivel templomunk építészeti szempontból véve legjelentősebb emlékeink egyike s régi belső felszereléséből, ennek többszöri kifosztása ellenére is, mint láttuk, számos becses művészi alkotást őrzött meg.

Ezek a műtárgyak mindenképpen méltók arra, hogy ízléstelen környezetüktől megszabadíttassanak s ez által kellő érvényesüléshez

jussanak. A templom mai fölszerelésének megrostálására kilátásunk csak a restaurálás kapcsán lehet, a mely a templomot eredeti stílszerű alakjába visszavarázsolva, művészi hatás tekintetében még jóval jelentősebbé tenné, mint a minő most. Az eperjesi szent Miklós-templom, a melynek föntartását a város művelt közönsége valláskülömbőség nélkül kívánja, így a közízlés fejlesztésének is oly hathatós eszközévé válnék, hogy e tekintetben semmiféle vidéki múzeum nem lesz képes versenyezni e monumentális műemlékünkkel.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁSÚ EVANGELI- KUSOK TEMPLOMA ÉS OLTÁRKÉPE BROCKYTÓL

A magyarországi protestáns templomok-
ról művészettörténelmi munkáinkban
eddigelé vajmi ritkán esett szó s a
kevés protestáns templom is, a melyet
kutatóink figyelmükre méltattak, vagy még
középkori épület, a melyet valamikor a kato-
likusok építettek, vagy pedig XVIII. század-
beli népies jellegű ornamentális festése révén
vált nevezetessé. Miként külföldön, úgy nálunk
is általános a hiedelem, hogy a protestantiz-
mus mindenkor ellensége volt a művészetnek.
E hiedelem legalább a magyarországi pro-
testantizmusra vonatkozólag téves s már régen
meg is dőlhetett volna, ha kutatásainkban nem
követjük szinte szolgai módon a külföldi kuta-
tás nyomdokait.

Simplicissimus, a XVII. század derekán
nálunk járt német utazó, elcsodálkozva említi
könyvében, hogy felvidéki városainkban, a

melyek lakossága akkoriban szinte kizárólag protestáns, az ág. hitv. evang. lelkészek is katolikus egyházi ruhákban szerepelnek az oltár előtt s templomuk fölszerelése is olyan, hogy az idegen katolikus és protestáns templom között alig talál különbséget.

Felvidéki városainkban a XVI. század folyamán a protestantizmus szinte minden akadály nélkül s rohamosan hódított. Ahol a város egész lakossága protestáns volt, ott a katolikusoktól való éles megkülönböztetésnek szüksége nem merült föl. Ilyformán az isteni tisztelet megszokott s a magyaroknál pompakedvelő természetüknél fogva ugyancsak fölkarolt külső fényét sem küszöbölték ki. Ez az oka annak, hogy a katolikusoktól elvett templomok a németalföldi és németországiakhoz fogható képrombolásoknak színhelyei sohasem voltak. Képrombolások nálunk csak egy két esetben s később a felekezeti villongások korában fordulnak elő, de még akkor is akadnak egész protestáns hitközségek, a melyek ezek miatt való megbotránkozásuknak nyíltan is kifejezést adnak. Így botránkoznak meg, mint látuk, a készmárkiak az eperjesiek képrombolásának hírére Rákóczi korában.

A midőn pedig a XVII. században Készmárkon a Thököly-vár protestáns ura udvari papjának biztatására a mai plébánia-templom gyönyörű szent kereszt-oltárát ki akarja do-

hatni, a szintén protestáns lakosság fegyverrel akadályozza meg a vandalizmust s a remekmű, amely a városnak már katolikus korában is büszkesége volt, még ma is eredeti helyén áll.

A felsőmagyarországi renaissance stílus virágzása nálunk szinte egybeesik a protestantizmus virágzási korával s az e stílusban épült templom és harangtornyokról idővel alighanem rendre ki lehet majd mutatni, hogy mind akkor épültek, amikor a templomok a protestánsok kezében voltak.

Csak idők folyamán, a létét fenyegető megpróbáltatások közepette mondott le a protestantizmus nálunk is a külső fényről, amely vallásos életét virágzása korában jellemezte. Művészi hagyományairól azonban végkép ezután sem feledkezett meg. S ha virágzási korában, amely nemzeti történetünk legviharosabb korszakával egybeesik, művészetünk legjelentősebb mecénásainak egyike volt, a megpróbáltatásai után bekövetkezett békésebb időben, a múlt század folyamán sem mulasztotta el az alkalmat, hogy templomai ékességeit egy-egy jelentősebb műtárgygyal ne gyarapítsa. A múlt század első feléből valók az óriási olajfestmények, amelyek különösen Felsőmagyarországon az ág. hitv. evangélikus templomok oltárát díszítik. A műtörténelmi kutatás nálunk ez oltárképekre még nem igen vetett ügyet.

Hogy mily remek művek fordulhatnak elő ezek sorában, arra az eperjesi ág. hitv. evangélikus templom oltárképe a legszebb példa, a melyet nem kisebb mester festett, mint Brocky Károly, a külföldön valamikor ugyancsak ünneptelt lánglelkű művész, a kit nemzete még ma sem méltányol érdeme szerint s a kinek eddig ismeretlen eperjesi oltárképe tagadhatatlanul főműve volt.

Az eperjesi ág. hitv. evangélikus templomot, — a Vandrák András, Ruby József, Hörk József írta s az eperjesi iskolák történetével foglalkozó munkák adatai szerint — a magyar ajkú evangélikus hitközség 1637-ben építtette. A templom építészeti szempontból véve kevésbbé jelentős, 36 m. hosszú, 12 m. széles egyhajós barokk épület, a mely hosszával észak-déli irányban terül el s háromoldalú apszisban záródik. A hevederívekkel szakaszokra osztott dongaboltozatos hajó oldalfalaival párhuzamosan egy-egy pillérsor húzódik tova. A pillérek közeibe emeleti karzatok foglalvák, a melyek a bejárat fölött kiugró díszesen faragott orgonaház karzatával összefüggnek s a melyekre a bejárat mellett jobbról-balról egy-egy lépcső vezet föl. A baloldali lépcső alatt köröskörül elfalazott kicsiny, négyszögletes, sötét helyiség, nyilván a hajdani kriptá lejárata nyílik, a melynek ajtókerete XVII. századbéli kőfaragásunk legszebb emlékeinek egyike. Az ajtókeret

keményebb fajta homokkőből készült, a 61. oldalon bemutatott díszes párkányzata két négyszögletes hasábalakú s gyémántformára faragott gombokkal ékes talapzaton álló jón szabású oszlopon nyugszik. Ez utóbbiak sima törzsét alsó harmadában háromtagú gyűrű díszíti, lábuk attikai szabású, fejük kissé nyomott arányaitól eltekintve szintén klasszikus. Az ajtókeret legékesebb része tagadhatatlanul a párkányzat. Homlokgerendájának két végén az oszlopfejeknek megfelelő vállkövek ugranak ki. Ezeken nyugszanak a főpárkányt tartó gyámkövek, a melyek homloklapja stilizált oroszlánfejjel ékes s a melyek között a szintén domborművű frizt palmettás növényi ékítményekbe foglalt bájos kerubfej díszíti.

Az eperjesi ág. hitv. evangélikus templomot a protestánsok csak 1673-ig bírhatták békében. Ekkor a jezsuiták birtokába kerül, akik rövid megszakításokkal rendjük 1773-ban bekövetkezett eltörléséig tartották hatalmukban. A jezsuiták pompaszeretetének az emléke templomunkban a fafaragványokkal pazarul díszített stallum, a mely a sekrestyében látható. 1673-ban emelték a Mária szeplőtelen fogantatásának tiszteletére szentelt főoltárt, valamint a szent Ignác s Xaveri és Borgia szent Ferenc tiszteletére emelt két mellékoltárt, a melyek barokk töredékei a templom sekrestyéjében még ma is megvannak. Az eperjesi szent Miklós-tem-

plomból eredhet s alkalmasint az ebben plébánoskodó jezsuiták hozhatták át ide a XVI. századbeli pompás bronz gyertyatartót, a melynek képét a „Magyar Iparművészet“ 1903. évfolyamából itt is bemutatom. A XVII. századból való a templom jobboldali lépcsője alatt elhelyezett érdekes stallumsor, mely négy, középkori szabású, öblös ülő-fülkével bír s a melyet magas háttámláján, festett architektónikus keretbe foglalva lilium és rózsza motívumokból összerótt magyaros izlésű színes ékítmények díszítenek.

A sekrestyében még néhány olajfestmény is van: Luther és Melanchton XVII. századbeli arcképe, Izsák föláldozását, Krisztust a keresztfán s a Megváltót mint a világ bíráját ábrázoló XVIII. századbeli kompozíciók, a melyek most békén férnek meg a jezsuita oltárok szintén itt elhelyezett fából faragott angyalaival és egyéb szent képeivel. A jezsuiták pompaszeretetére emlékeztet az orgonaház, a melyet a színezett és aranyozott rokokó cikornyák és szobrok egész tömege díszít. Az orgona azonban 1787-ből való, a mikor a templom már ismét az evangélikusoké volt. Ez évszámot az orgonakarzat korlátján látható s lángoló szívre írt kronosztikon foglalja magában: *Iehovah CorhVMILe sVspIraqVe anXII non DespIClas.*

Szinte páratlanul gazdag a templom hímzett emlékeinek a gyűjteménye, a melyben a ma-

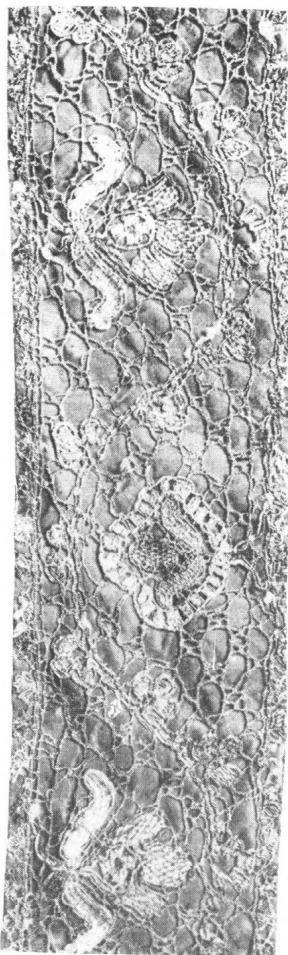
XVI. századbeli bronz gyertyatartó.

gyaras motívumú hímzések sorozatán a XVII. század elejétől kezdve a XIX. századig igen tanulságosan követhetjük hímző-technikánk stílusbeli fejlődését. A legszebb és legrégibb hímzés itt három oltárterítő, a melyet négyszögletes gyolcsleplének sarkaiban arany fonállal hímzett növényi ékítmények töltenek ki. A bogáncsszerű motívummal diszített oltárterítőt a lelkészi hivatalban őrzik s ezt ifj. Draskóczy Lajos ág. hitv. ev. lelkész a kormánybiztosság fölszólítására az 1900. évi párisi világkiállításra is elküldte, hol történelmi emlékeink sorában volt látható. A másik két aranyhímzést e sorok írója a templom sekrestyéjében a jezsuita oltártöredékekkel teli ládában találta meg s ezeket gránátalma és erősen stilizált szegfű-motívumok diszítik. Egy negyedik, az egész oltárasztalt elborító oltárterítőn fekete selyemszövet alapon varrott aranycsipkéből összerótt hatalmas keresztet látunk, mely szintén a XVIII. század végéről való.

Az eddig felsorolt emlékeket arányai, művészi értéke és mesterének kiválóságánál fogva mind felülmulja Brocky Károly hatalmas oltárképe, a melyről ma Eperjesen már nem is tudják, hogy mint került ide. Az eperjesi ág. hitv. evangélikus hitközség irattárában erre vonatkozó adat nincsen s így meg kell elégednünk az oltár hátsó oldalán olvasható fölirattal, a melyen kívül a kép eredetéről semmi

sem tájékoztat. E fölírat a következő: „Pinxit Londini annis MDCCCXLV et MDCCCXLVI Carolus Brocky Pictor celeberrimus Temesvarino Hungarus, excitante Mauritio Kolbenheyer ab anno MDCCCXXXVI usque MDCCCXLVI Ecclesiae Evangelicae Fragopolitanae abhinc Sempronii V. D. M.“ — E bádoglagra festett fölírat szerint tehát az oltárképcet Londonban Brocky Károly, az igen híres temesvári születésű magyar festő 1845—1846-ban festette, Kolbenheyer Mór biztatására, aki 1836-tól 1846-ig az eperjesi, ezután pedig a soproni ágostai hitvallású evangélikus hitközség lelkesze volt.

A festmény mai foglalata, szemtanuk állítása szerint, 1860-ban készült s klasszicizáló izlésben fából faragott és fehérre festett oszlopos portálszerű építmény, amely az oltárasztalt is magában foglalja s a templom mennyezetéig ér. Hogy mint volt elhelyezve oltárképünk azelőtt, arra Eperjesen már senki sem emlékszik. Bizonyos azonban, hogy a fölíratos táblát Eperjesről való távozásakor még Kolbenheyer készítette s ez eredetileg a festmény keretébe lehetett foglalva. Csak a midőn 1860-ban a mai oltár készült, szegezték föl a portálszerű építmény hátsó falára, ahol e sorok írója sem akadt volna rá, ha a festmény elragadó szépségével s a feljebb fölsorolt emlékek is behatóbb kutatásra nem serkentik.

Aranyfonalas varrott csipkedisz egy 1785-ik évi oltárterítőn.

Hogy a fölírat hitettségéhez szó sem férhet, erre a minden vonásával Brockyról tanuskodó képen kívül az a körülmény is vall, hogy a mult század negyvenes éveiben Brockyról alig tudott valaki Eperjesen, Kolbenheyer lelkészen kívül, aki úgy látszik fiatalkori jó barátja volt. — Később bizonyára szintén találak volna hangzatosabb nevet, ha a fölírat megtévesztés s ezáltal a kép értékének fokozása céljából készült volna.

Jól tudjuk azonban, hogy Brocky Károlynak nálunk még ma sincs meg az a híre, hogy a hamisítóknak nevével visszaélniök érdemes volna. Széle-

Arannyal himzett XVII. századbeli oltárterítők maradványai.

sebb körökben neve csak az 1896. évi millenniumis kiállítás óta ismeretes Magyarországon, a midőn hivatalos köreink buzgólkodása következtében nagyobbára külföldről egyszerre 29 festményét állították ki. E jórészt arcképekből álló gyűjtemény főleg Angliából került a kiállítás tartamára hozzánk s a kultuszminiszterium megbízásából Nyári Sándor dr. gyűjtötte össze. Bármily nagy hatással voltak azonban ezek a képek közönségünkre, a mester életének és egyéniségének behatóbb vizsgálatára senkit sem készítettek.

Brockyról így jóformán ma sem tudunk többet, mint a mennyit róla halála után egyik angol barátja nem minden romantikus kiszínezés nélkül megírt életrajzában közölt* s még a Pallas Lexikon pótkötetében is Gencsvár szerepel mint születési helye, holott ily nevű falu Magyarországon nincsen.

Brockynak a legbecsesebb, de már szintén a feledés lomtárába került életrajza még ma is a Pesty Frigyesé, amely a temesvári „Delejtű” 1860. évfolyamában a 26. számban jelent meg, s a melynek Brocky utolsó éveire vonatkozó része Rónay Jácint naplója alapján készült. E naplót a „Művészet” 1903. évfolyamában Esztegar László ismerteti.

* Normann Wilkinson: Sketch of the life Charles Brocky the artist, London, 1870.

Aramnyal hímzett sarokkölölések egy XVIII. századbeli fehér gyolcs oltárterítőn.

Pesty Frigyes szerint Brocky Károly Temesvárott 1807 május 22-én született. — Apja borbélymester volt s sógora Weldin Ferenc temesvári polgármesternek, aki az úgy látszik korán árvaságra jutott fiút 6—7 hónapig Schützhez, a temesvári rajziskola tanítójához járattja, de aztán borbélyinasnak adja. Brockynak a borbélyműhelyben nincsen maradása s azért Meleg verseci születésű festőhöz szegődik, aki az olajfestés technikájába avatja be. A véletlen egy férfit hoz útjába, akit Pesty nem nevez meg. Ez fényes ígéretekkel Bécsbe csábítja, de itt cserben hagyja s bár Weldin támogatja, hogy a politechnikumot látogathassa, a fiatal művésznak sok küzdelemben van része, szemei is romlanak, mindazonáltal díszé az intézetnek.

Bécsből Itáliába megy. Hogy mikor, azt, sajnos, Pesty szintén nem írja meg. Itt „alig volt remek festmény, a melyet le nem másolt volna“. Több száz rajzzal és festménynyel visszatérve, Bécsben a császári udvar figyelmét is fölkelte. Műtermet nyitnak neki a burgban s munkaközben a császárné nem egyszer látogatja meg. I. Ferencet négyszer festette le több díszterem számára. Brocky 1833-ban már mint híres művész látogatja meg Temesvárt s az életére vonatkozó eddigi adatokat Pesty úgy látszik ottani rokonaitól szerezte, akik azóta nem látták a messzire szakadt művészt.

Pesty Frigyes szerint Brocky 1840-ben Turner meghívására költözött Londonba. Az angol életrajz szerint, a melyet a Pallas Lexikonon kívül Nyári Sándor dr. a maga adataival gyarapítva szintén kiaknázott, Brocky Bécsben egy miniatúr másolattal kelti föl a figyelmet, a melyet Montleart hercegnő számára készített.* Ender és Daffinger tanárok közbenjárására itt még nagyobb rendelést is kap, de aztán Párisba megy, ahol Paolo Veronese egyik remekművét kezdte másolni. Munkaközben megfigyeli Munro of Novar, aki Londonba hívja s ott saját palotájában rendezi be műtermét.

Ez a mecénás viszi el Skóciába, ahol női arcképei közfeltűnést keltenek, ugyancsak ez mutatja be Colnaghinak, a londoni műárúsnak, aki sokat foglalkoztatja. — Munro of Novar számára Brocky 1844—46 között dolgozik, az ő Park Street-i palotájában festhette meg eszerint eperjesi oltárképét is. Miss Liddell udvarhölgy arcképe révén Viktória királynő udvarába kerül. Évi jövedelme ekkor 1000 font sterling; de állítólag nyers modora miatt kegyvesztett lesz s hogy mithologiai képeivel a prüd angol előkelőségek barátságát is eljátsza, a nyomortól retteg, miglen

* Vasárnapi Ujság 1896. évf. 9. szám. Régi magyar művészek című cikkben.

1855-ben július 8-án 48 éves korában meg nem váltja szenvedéseitől a halál.

Hogy Brockynak nem volt oka a nyomortól félni s hogy az angol udvarral való összekülönbözéséről szóló hír szintén alighanem csak adoma, erre Pesty Frigyes adatai engednek következtetést. Ezek szerint Brocky Londonban a Buckingham-palotában mindvégig szívesen látott vendég volt. Még előbb 1843-ban vagy 1844-ben Barabás Miklós látogatta meg, akinek nézete szerint legszebb művei: a Harrison családot ábrázoló arckép-csoportozat, Lady Charlotte Talbot arcképe s néhány pasztell-tanulmány. Olajfestményei közül Barabás azt tartotta a legjobbnak, amely egy vak leány látogatását ábrázolta: „Lucy Asthon visiting blind Alice“.

Londonból Brocky még egyszer leutazott Bécsbe; Temesvárra azonban, bár nagyban hívták, nem ment el. London művészei igen megbecsülték, Turner a Modern Painters-ben dicséri, az akvarell-festők királyi akadémiaja pedig 1854-ben tagjának választja. Ez utóbbi kitüntetés aligha éri, ha a királyi udvart nyers modorával, avagy az angol társadalmat mitológiai képcével megbotránkoztatta volna.

Pesty szerint hosszú és súlyos betegség keserítette meg csak élete utolsó éveit s hogy nem halt meg szegényen, annak végrendelete a bizonyosága, a melyben a Londonban lakó

szepességi származású Mayer János György közbenjárására a készmárki protestáns tano-dának 300 font sterlinget hagyományozott s idegenben is ugyancsak szeretett hazájának egy csomó képet. Egy magyar ismerősének a kérdésére, hogy nem feledte-e el hazáját, Brocky röviddel halála előtt ezzel felelt: „Nem!

Részlet a XVII. századbeli kőajtókeretből.

És sajnálom, hogy mint művész nem tehetek többet hazámért. De ez nem az én hibám. Ön tudja, hogy szép és nagy terveim valának, de látja, ah, meg kell halnom!”

Paolo Veronese nyomán 7—8 lábnyi terjedelemben festett s a kánai menyegzőt ábrázoló képét Brocky a Buckingham-palotában is

bemutatta a királynénak. Albert herceg ekkor e másolatot meg akarta venni, ám művészünk azzal felelt: „E képet hazámnak festettem“. S csakugyan végrendeletében a Nemzeti Múzeumnak hagyja két „Tizian-modorban festett“ arcképpel s egy Psychével egyetemben. Az arcképek Kmetty tábornokot és Mészáros Lázárt ábrázolták, de amikor a művész hagyatékával a Lloyd-gőzös 1857-ben Triesztben kikötött, a két arckép hiányzott s ezek helyett még egy másik mithológiai képet találtak, a kánai menyegző és a Psyche mellett. A két arcképet az abszolutizmus korában elkobozták volna s azért nem küldték el Londonból. 1867-ben Szokoly Viktor a Fővárosi Lapok 11. számában azt írja, hogy a Nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Ágost el akarta adatni a két képet, ám az angol hatóságok ragaszkodtak a végrendelet betűjéhez s továbbra is a „Cobden nagynevű családja“ kezei között hagyták, amely nyilván a kiegyezés után el is küldte, mert most már a Történelmi Képcsarnok birtokában van 1848—49. évi szabadságharcunk e két hősének arcképe.

Pesty Frigyes szerint „Brocky készületlen művei közül fenmaradt egy nagyobb történelmi kép is, a melyen II. Endre az arany bullát nyújtja át 68 ősmagyar alaknak.“ A kép 10 láb hosszú s „megérdemli, hogy egy hivatott művész ecsete által befejeztessék (!); hogy pedig ez megtörténhessék, talán a pesti

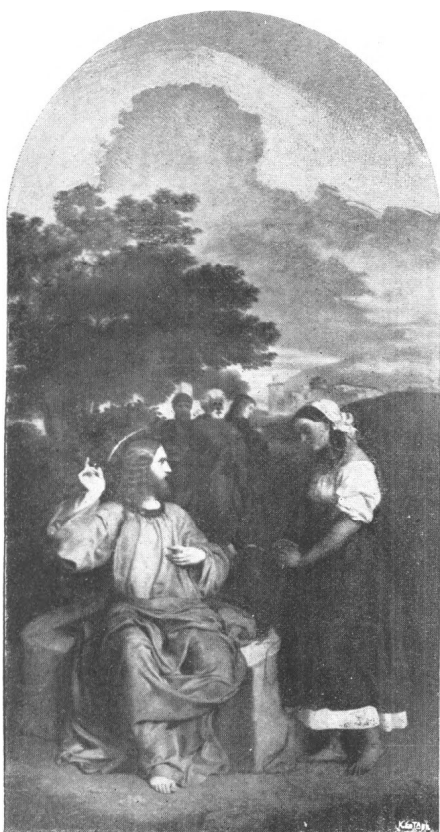
műegyesület vagy a múzeum tehetne lépéseket Londonban, hogy ezen bár készületlen festmény megszereztessek“.

A testületek nálunk rendszerint nehezen mozdulnak meg s Pesty lelkes szózata sem talált visszhangra. Az arany bulla képe így ki tudja, hogy hol lappanghat ma? Brocky 1896-ban kiállított arcképeinek javát Nyári ismerteti följebb idézett cikkében. Hogy a millenáris kiállításon bemutatott tanulmányain, portréin és életképein kívül nagyobb koncepciók is foglalkoztatták lelkét, ennek vázlatkönyve a bizonyossága, a melyet az Országos Képtár őriz. Történelmi és bibliai képek egész sorának az első papírra vetett koncepcióit találjuk meg itt. Ezek azonban sokkal elnagyoltabbak, semminthogy Brocky kiválóságáról fogalmat nyujtanának. Csak az a körülmény, hogy tervezett képeinek már első koncepcióját is színesen, akvarellfestékekkel vetette papírra, vall művészünkre, aki akkor, a midőn Európa csaknem összes festői még a klasszicizmus nyügével vesződtek, a velenceiekhez járt iskolába, akik a régi mesterek közül modern érzésünknek leginkább felelnek meg s akiknek hatása alatt Brocky a müncheni dekoratív irányú színezőket jóval meghaladó s még ma is szinte modernnek tetsző kolorista lett.

A vázlatkönyvében ránk maradt koncepciókból művészünk egyet sem valósított meg.

Angliában, ahol arcképmegrendelésekkel halmozták el, nem volt alkalma erre. A mire az aranybulla képét nyilván szintén hazája számára meg akarta festeni, betegsége kiverte kezéből az ecsetet. Nem tudjuk biztosan, hogy Kolbenheyerrel mint került összeköttetésbe. Valószínű, hogy bécsi politechnicumon ismerkedtek meg, amelynek Bruckner Győző szerint Kolbenheyer 1831 előtt szintén növendéke volt. Barátságuk, mely itt szövődött, akkor sem szűnt meg, amidőn mesterünk már Angolország fővárosának ünnepelt festője volt. Kolbenheyer hívei számára s alighanem pusztán barátságból festhette egyetlen nagy bibliai képét, amely ma minden egyéb művénél ékeesebben hirdeti ecsetének varázslatos erejét; Eperjesre küldte, amelynek falai között mesterünk életében talán sohasem fordult meg, amely szívének mégis kedves lehetett, mert egyik ifjúkori jó barátja lakott benne.

Az eperjesi ág. hitv. ev. templom Brocky-képe 197 cm. széles és 264 cm. magas vászonra festett olajkép s Krisztust és a samáriai asszonyt ábrázolja. 1860-ban, a mikor a mostani foglalatául szolgáló oltárépitményt fölállították, a négyszögletes vásznat egy félkörű vászondarabbal toldották meg, hogy a portálszerű oltárfal középső félköríves mezejébe harmonikusabban beleilleszkedjék. Az így megtoldott kép felső félkörű részére a Brockykép hátte-

*Krisztus és a samariai asszony.
Brocky Károly olajfestménye.*

rének megfelelő tónusokban egy soóvári műkedvelő kék eget festett elég ügyesen s anélkül, hogy ecsetével a Brocky-kép felületébe tévedt volna.

Mesterünk bibliai kompozíciójának tárgyát szent János evangéliumából merítette. Ez evangélium negyedik részének, 5-től 27-ig terjedő verseinek a tartalmát tárja elénk csodás összefoglaló cróvel, de anélkül, hogy a kommentátor vagy illusztrátor szerepére vállalkoznia még csak eszébe is jutna. Kriszus, típusában Lionardóra emlékeztető fenséges alakja Jákob kútjának kőből faragott alacsony káváján ül s amint jobbját fölemeli, bal kezével pedig szívére mutat, szinte hallani véljük, mint lebben el ajkáról a szózat, a keresztény hit egyik színes metaforába burkolt alapigazsága: „Valaki pedig iszik a vízből, amelyet én adok neki, az soha meg nem szomjazik, mert az a víz, amelyet én adok, leszen ő benne örök életnek forrása.”

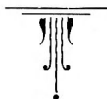
Krisztus köntöse vörös ; palástja, amely rendkívül kifejezően megrajzolt kezeinek beszédes mozdulata közben lecsúszott válláról, kék s térdein áthalveto pompás, festői hatású redőkben omlik alá. A szamariai asszony, aki összekulcsolt kezeit korsóján nyugtatva, tekintetében a csodálat és rajongás végtelenül közvetlen hatású kifejezésével csüng a Megváltó ajakán, típusával és viseletével egyaránt a délvidéki magyar asszonyokra emlékeztet. Holló-

szín haját kendő köti át, mintha csak imént perdült volna ki a konyhából, hogy vizet mérítsen. Hófehér ingválla alatt piros öv szorítja derekához kék ruháját, amelyen keresztül szintén érvényesülnek az arányaiban klasszikus s merő harmóniát visszatükröztető test formái. A szélesen redőzött kék ruha alatt kivillan a fehér szoknya keskeny sávja s a meztelen láb, amely, különösen azonban a balláb, leheletszerű finomsággal van megrajzolva s a klasszikus nyakhoz hasonlóan rózsás testszínben tűndöklök. A gyönyörű táj keretében ábrázolt kompozíciót a búcsúzó nap jobb felől szétáradó fénye világítja meg. Ragyogása egész erejével ömlik el Krisztus alakján; ennek vörös ruhájáról visszaverődve, rózsás szint vett az asszony árnyékba olvadó arcára s bájos vonásainak még csodásabb lágyságot kölcsönöz. A kút mögött széjjelterjedő s buján zöld bokrok mögött terebélyes fa lombjai terjesztik árnyékukat a három tanítványra, akik a városból, ahol élelmet vásároltak be, „azonközben megjövének és csudálkoznak vala azon, hogy az asszonynyal beszélne, mindazonáltal egy sem mondá: mit keressz? vagy miért beszél az asszonynyal?“ Tisztes távolságból nézik a mestert, aki nem áttal a zsidóknál gyűlölt samaribeliek egyik asszonyával szóba állani. Péter őszhajú, fehérszakállas, téglavörös palástba burkolt alakja mégis nyugtalan, szent János meggy-

szin palástjában oldalt fordulva, csöndesen me-reng el a látottakon, tudatában levén annak, hogy minden helyes, a mit a mester tesz. A harmadik tanítványnak csak a feje látszik, ez is az árnyékba vész, arca mégis tele van a higgadt elmélyedésnek az első pillanatban közömbösnek tetsző kifejezésével. A kép háttere a csillogó fehér felhőkkel tarkított zöldeskék ég, amelynek jobb felén ott a hegy, amelyen a szamariabeliek Istent imádják. Ennek alján egy alacsonyabb domb mögöt az alkonyati napfény bágyadt sugaraiban Szikkár városa látszik a távolban elmosódó lapos tetejű házaival, kupoláival, kaputornyával. Miként az alakoké, úgy a méla kedvvel áthatott szépséges, szelid táj színezése is tele van a természet közvetlenségével. Színeit semmiféle galeria-tónus, hanem a kép pompás ragyogó levegője olvasztja össze harmónikusan. A levegő a gondosan rajzolt emberi formáknak is csodás lágy-ságot kölcsönöz s ragyogásában a legcristább árnyék is merő szín és elevenség. Szívünket megragadó s merőben festői felfogással élénk tárt mélységes tartalmánál, keresetlenül egyszerű, mégis oly hatásos kompozíciójánál, alakjai kitünő jellemzésénél, pompás harmóniába olvadó szín és fényhatásainál fogva Brocky Károly eperjesi oltárképét bizvást a java bibliai kompozíciók közé sorozhatjuk, amelyeket valaha festettek.

Bár a velenceiek s némileg a bécsi iskolának hatása elvitázhatatlan rajta, művészi felfogásánál fogva bizvást az első modern bibliai képnek is tarthatjuk, amelyet Brocky azonfelül a korunkbeli modern művészet irányt adó mestereit jóval megelőzve festett meg.

Sajnos, a kép elhelyezésénél fogva alig fotografálható s így reprodukciónk sem ad kellő fogalmat róla.

BAROKK TEMPLOMOK

A szent Miklós nevét viselő csúcsíveskori plébániatemplomon s az ágostai hitvallású evangélikusok templomán kívül Eperjesnek még két XVIII. századbeli temploma s a várost övező dombok egyikén két templomból és tizenkét kápolnából álló kálváriája van, mely utóbbi szintén a XVIII. században épült.

A város belsejében levő két barokk-templom egyike a görög katolikus püspöki székesegyház, a másik a ferenciek temploma. Mindkét templom multja a középkorig nyúlik vissza.

A görög katolikus székesegyház a város hajdani kórházi templomának helyén áll, melyet már a XIV. században említenek okmányok. A kórház temploma akkor még csak, mint kápolna szerepel, lehet azonban, hogy más középkori okmányainkban előforduló templomokhoz hasonlóan, pusztán azért, mert nem volt plébániával kapcsolatos.

Egy 1490-ben kelt s Ruby Józsefnek „Az eperjesi kir. katolikus főgymnasium története” című művében közölt okmányban a templom a következő néven szerepel: „Ecclesia Beatissimae Virginis in Hospitali.” Ha ez az egyház a XIV. században csak kápolna volt, bizonyos, hogy a XV. században templommá bővítették ki. Erre vallanak ránkmaradt szentélyének hatalmas arányai. E régi szentély hálóboltozata négy

pár egyszerű konzolon nyugszik. Bordáinak profilje kései jellegű. A bordák keresztező pontjaiba ékelt címerek között Eperjesnek V. Lászlótól adományozott címere szintén arra vall, hogy a régi kórházi templom e maradványa a XV. század második felében épült. Az alája falazott énekes-karzat miatt alig szembetűnő csúcsíves boltozattól eltekintve, a görög-katolikus székesegyház egészen véve barokk-épület.

Hajója négy, lapos hevederíveken nyugvó kosárboltozatú szakaszból áll, amelyhez nyugat felé a félkörű apszis fűződik. A negyedik szakasz a templom szentélye, amelyet a hajótól a görög szertartású templomokban szokásos ikonosztáz, az áttört művű deszkafal választ el. Ez utóbbi cikornyái a megváltás tényére vonatkozó s az újszövetség hőseit ábrázoló festményeket foglalnak magukban. A középkorban ennek a templomnak a bejárata nyugaton, tehát a mai szentély helyén volt. Így maradt ez akkor is, amidőn e kórházi Mária-templom a XVI. században Eperjes tótajkú evangélikus hitközségének a birtokába került. Az ellenreformáció korában, 1673-ban a minoriták nyerték el a templomot, akik kisebb megszakításokkal II. József császár által való eltörlésükig, 1787-ig bírták. A minoriták alatt alakították át gyökeresen Eperjes régi kórházi templomát.

Hajóját egészen újonnan építették föl, régi szentélyét, amely keletnek fordulva, a főutcára szökölt ki, előcsarnokká s a félmagasságában falazott boltozat emelésével orgona-karzattá alakították át. A régi szentély egyenes zárófalát kapúval törték át, amelyet erősen kiugró oszlopos kapufelek keretébe foglaltak, aminthogy az új homlokzat is gazdag hatású fülpillérekből álló tagozást és rokoko-ízlésű stucco-diszítést nyert.

A templom a hajójához fűzött két oldalkápolnával együtt Keczer Sándor sárosvármegyei alispán és Keczer István váradi nagyprépost költségén épült s 1759-ben szenteltetett föl. Az építkezés számadásai az eperjesi minoritáknak irattárával együtt a miskolczi konvent birtokába jutottak, a honnan újabban az aradi konvent levéltárába vitettek át. Ez adatok szerint a templom átalakítása 1753—1754 között történt Urlespacher Gáspár eperjesi építőmester tervei szerint. A templom homlokzatának szent Istvánt és szent Lászlót ábrázoló kőszobraiért Hartmann József kassai kőfaragó 66 forintot kapott.

Ezek a szobrok ma Kobilicz eperjesi kőfaragó kertjében láthatók s a mesteremberek készítette barokk-kőszobrok átlagán nem igen emelkednek felül. Annál szebb az a két kovácsolt vasrácsfal, amely a templomhoz fűződő oldalkápolnák nyílását zárja el. A déli rácsfal egyszerű növényi indákból áll, amelyekből szimmetrikusan elrendezett szívalakú levelek hajtanak ki.

Jóval gazdagabb hatású az északi kápolna rácsfala, amelynek pompásan elrendezett lombékitményeit a rokokó kagylói szövik át. Mind a két vasrácsot Edvi Illés Aladár a „Mintalapok“-ban közölte először.

A templom XVIII. századbeli díszítéséből még az a négy keresztelő szent János életéből merített freskókép érdemel figyelmet, a melyet 1757-ben egy kassai festő a főhomlokzatot díszítő s Jézus keresztelését ábrázoló képpel egyetemben 125 forintért festett. Ez utóbbi kép újabban csunya átfestésen esett keresztül. A négy mennyezeti festmény azonban ma is ép s XVIII. századbeli képírásunk java emlékei közé tartozik. Mesterének neve ismeretlen, de bármily olcsón dolgozott, bizvást megérdemelte volna, hogy a számadások nevét is megörökítsék.

Az imígyen újjáépült és díszített minorita-templom s a mai püspöki palotába foglalt és keresztfolyosóján igen szép stuccomennyezetekkel ékes kolostor 1788-ban leégett.

1791-ben a kincstár az általa újból betetőzött templomot a görög katolikus vikáriátusnak adta át, 1816-ban az eperjesi görög katolikus püspökség alapításával templomunk székesegyház lett s mint ilyen, újabb művészi ékességhez csak a múlt század második felében jutott. A mai hatalmas ikonosztáz 1846-ból való, egész képtárt kitevő festményei azonban többnyire csak gépies másolatok. Vályi János püspök és elődje Tóth Miklós idejében gyarapodott jelentősb mértékben, művészi tekintetben a templom.

1882-ben a templom restaurálása kapcsán Roskovics Ignác falképeket festett itt, amelyek a XVIII. századbéli mennyezet-képekhez illeszkedve, a szentély boltozatát és oltárfalát s az orgonakarzatot díszítik. Az oldalkápolnák rácsfala fölé Roskovics két óriási bibliai kompozíciót szánt; ez azonban mindmáig befejezetlen. A görög katolikus székesegyház bejáratától jobbra a régi kórházi templom szentélyfalához fűződik a lorettomi kápolna, amelynek fából faragott, feketére festett Madonna-szobra a XVIII. századból való jelentéktelen munka, az eperjesi nők körében azonban házasságszerző Madonna néven ismeretes s nagy tiszteletnek örvend.

Eperjes másik barokk-temploma a Kossuth Lajos-utcában van s a ferenciek kolostorával kapcsolatos. A templom helyén eredetileg a karmeliták temploma állott, a melyet okmányok már a XIV. században említenek. Ezt a régi templomot a reformáció uralma idején az eperjesi tanács magtárnak használta, I. Lipót király többszöri sürgetésére 1671-ben az omladozó karmelita kolostorral egyetemben a ferenciek nyer-

ték el, akik a régi templomot lebontották s a Klobusiczkyak bőkezűségéből a mai barokk-templomot építették helyére. A Klobusiczky család emlékét Eperjesen a pompás stucco homlokzatáról nevezetes s ma kaszárnyának használt XVII. századbeli épület hirdeti a legékesebben. A ferenciek templomát Klobusiczky Ferenc báró 1708-ban kezdte építtetni. Építését fia István folytatta s ennek özvegye Kapy Klára fejezte be. A templom egyhajós, kosár-boltozatokkal bíró, egyenes záródású barokk-épület, oldalfalaihoz egy-egy kápolnasor fűződik. Homlokzata 1718-ig csak az emeleti párkányig épült ki s a templom e része a legművészebb. — Különösen kapuja s egyszerű, de ízlésesen faragott ablakai szépek. — A homlokzat felsőrésze s a két torony csak 1758-ban készült el s művészi szempontból véve jelentéktelen. A kapu-felek félpillérfejezeteit a XVII. századbeli Klobusiczky-ház stuccoiból merített gyümölcsmotívumok díszítik; homlokgerendáján s csonkaszerű háromszögletes ormának alján egy-egy az építés kezdetének évét magában foglaló kronosztikon olvasható: Magnifici Francisci Klobusiczki Barons a zétén Christinae Soós a Sóvár expensis fieri ex Trivique pro Cvrata — Divo Iesu Christi nVtrito ex Voto oblata Honorabilibus sancti Patris Francisci Seraphici religiosi DesignatVr.

A szent József nevét viselő templom főoltárát Kapy Klára 1724-ben alapította. Az 1732-ben befejezett oltár mestere a Megváltóról elnevezett Ferencrendű magyar provincia történetével foglalkozó s 1758-ban megjelent könyv szerint Streczius Ferenc „jeles szobrász“ volt. Hogy mily óriási alkotmány lehetett e barokk oltár, arra az a körülmény vall, hogy 1755-ben megaranyozása 2600 rajnai forintba került. Az oltárt 1871-ben tűzvész pusztította el s ma a falra festett illúziós, oszlopos portálszerű díszítés

pótolja, amely egyben a gyermek Jézust Máriával és szent Józseffel ábrázoló, oltárképnek szolgáló óriási olajfestmény foglalata. Bármily bravurral készült is a kép és bármily ügyes távlattal festett architektonikus foglalata, egészben véve egyéniség nélkül szűkölködő munka, amelyet a ferenciek egyik kolostorról-kolostorra vándorló piktor testvére festett.

A ferenciek középkori mintára épült, hajdan sgraffitókkal ékes, de ma bemeszelt állapotában kívülről minden művészi jelleg híján levő kolostorának építéséről a kassai városi levéltárban maradtak ránk adatok.

Ezek szerint az eperjesi kőműves czéh pörbe fogta Thornyossi Tamás kassai építőmestert, amiért 1715-ben a Klobusiczkyak megbízásából az eperjesi Ferencrendű kolostor építését elvállalta. Hogy mi lett a pörnek eredménye, nem tudjuk, csak az bizonyos, hogy Thornyossi pár évvel ezután anyagiag tönkrement.

Eperjes harmadik barokk-emléke, illetve emlékcsoportja a város határában épült kálvária, a jezsuiták zajos pompával teli művészetének érdekes példája. Lombok sűrűjéből kivillanó, szimmetrikusan elhelyezett épületeivel, az eperjesi kálvária páratlanul festői látvány s különösen távolról, így a Ferenciek kertjében fönmaradt óriási bástya terraszáról, elragadó. De két temploma s tizenkét régi kápolnája is, igaz, hogy többnyire csak negatív értelemben, számos érdekes tanulsággal szolgál. Az eperjesi kálváriát 1721-ben a jezsuiták által szervezett s a haldokló Krisztus nevét viselő vallásos társulat alapította. Ebben az évben szentelték föl az első stáció kápolnáját, amelynek fából faragott domborműve Krisztust az Olajfák hegyén ábrázolja.

A kápolna négyzetes alapon épült, mellső oldalán nyitott kicsiny házikó, háromszögletes orommal.

Nyílását egyszerű barokk vasrács zárja el, oromfalát stucco ékítményekbe foglalt címer tölti ki. Ennek mintájára épültek a többi kápolnák is, amelyeket a hegy oldalán kétfelől fölfelé kígyózó utak mentén szimmetrikusan helyeztek el. Ruby József adatai szerint 1750-ig csak néhány kápolna épült. A templomot a hegy tetején csupán 1753-ban fejezték be. E templom hatalmas kupolás csarnok, amely kupoláját s homlokzatának két sarkán egy-egy toronynyal bír és amelyhez keresztben egy-egy hosszúkás kápolna fűződik.

Úgy a kupolás csarnok, mint a két kápolna belsejét véges-végig a jezsuitákra nézve jellemző túlzásokkal teli allegorikus festmények lepik el. A főoltár fölött sziklát utánzó talapzaton, fából faragott, festett háttérű kálvária-csoportozat áll. A hármastornyú templom külsejét a homlokzatán kiugró oszlopos erkély rokokó stílusú kovácsolt vas-korlátja s a felsőmagyarországi renaissance stílus elhalványult reminiscenciáival vegyülő stukko-cikornyái teszik érdekessé. Ez a templom nagyrészt ismét a Klobusiczkyak bőkezűségéből épült. Radzivil Károly litván herceg, aki akkoriban számos lengyel főúrral egyetemben Eperjesen lakott, 1764-ben vetette meg a kálvária szentlépcső-templomának alapját.

Ez a templom az előbbi alatt a hegyoldal közepén áll s a római Santa Scala mintájára épült. A lépcső alját elzáró homlokzat ormán rokokó-stílusú stucco cikornyák között az alapító címere látható ezzel a fölirattal: Carolus II. Radzivil Princeps Lythvaniae Benefactor 1765.

A dongaboltozott lépcsőház felső végéhez fűződő szentélyt kupolaboltozat fedi, oltárát a kápolnák dombozműveihez hasonlóan torzmódra jellemzett Pieta-csoportozat díszíti. 1766-ban még három kápolna

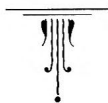
épült: egy-egy a szent lépcső templomának két oldalán s egy ennek háta mögött. Korunkban még két kápolnával gyarapították, a XVIII. századbeli kápolnák számát. Ezekben primitív festményeket helyeztek el.

Az eperjesi kálvária régen városi előkelőségek temetkező helye is volt. Néhány sírboltja igen érdekes fényt vet a mult század első felének vidéki művészi életére. A legszebb ezek közül Paracelsus dr., a város akkori főorvosának sírboltja, mely egyiptomi stílusban, trapezalakú nyílását szegélyező két lótoszfejű oszloppal, faragott homokkőből 1827 ben épült.

A Szirmayak klasszicizáló ízlésű s alaprajzi elrendezésében sajátos provincializmust mutató kriptájának érdekességet kovácsolt vasrácsfala kölcsonöz, amely egymás mellett sorakozó s lecsüngő stilizált mákfekjekben végződő rudakból áll. Ez a két kápolna a szent lépcső-templomtól balra esik. A hegy tetején levő templom szomszédságában áll elhagyatottan az utolsó Vandernáth gróf és két feleségének kriptája. A Vandernáth grófok háza Eperjesen az a gazdagon tagozott és díszített, kőhomlokzatánál fogva nevezetes XVIII. századbeli épület volt, amelyet címert magában foglaló ormfala csúcsán kuruc vitéz derékig ábrázolt szobra díszít. A ház erkélyén empire-stílusú pompás hatású kovácsolt vaskorlát van. Érdekes a kálváriahegyi Vandernáth-kripta kettős rácsos kapuja is, amelynek empirestílusú lombfűzérei csúcsos ívekből összerótt frizekkel olvadnak össze.

Az eperjesi Kálvária-hegy tetejének hatalmas terraszáról felséges kilátás nyílik a város szépséges vidékére. Balfelől kezdve egymás után ötlík szemünkbe a sárosi vár, a kopasz és erdős Strázs, az előbbi állítólag őskori teleppel ormán; tovább jobbra a kapi vár, majd a sebesi vár, végül az erdő sűrűjéből kivillanó rozsdafolt képében a sós-

újfalvi vár romja. A térséges völgy öln, a melyet e hegyek ormán épült várak szegélyeznek, számos falu fehérlik. Ezek templomai jórészt még a középkorból valók. A legszebb közülük Soóvár XIV. századbeli plébánia-temploma. Ez három hajós csúcsíves csarnok-templom, a melynek csak szentélye szenvedett a XVIII. században nagyobb mérvű átalakítást.

ROMBAUER FESTŐ ÉLETÉRŐL

SzanaTamás „Száz év a magyar művészet történetéből“ című jeles könyvében mult századbeli festészetünk úttörői sorában Rombauer Jánosról is megemlékezik. Mindössze azonban annyit említ csak róla, hogy a XIX. század elején Fessler arcképével feltűnést keltett s hogy 1820-ban Oroszországban is megfordult. E sorok írója felvidéki kutatásai közben több, Rombauer névvel jelzett arcképet talált, amelyek arra ösztönözték, hogy mesterére vonatkozólag bővebb adatokat szerezzen. Ha teljes életrajzát ezek alapján megírni még nem is lehet, az adatok elég számosak és érdekesek ahhoz, hogy Rombauernek pályájáról s a mult század első felében kifejtett figyelemre méltó működéséről tájékoztassanak s ezen Eperjes művészetéről szóló kis könyvben közöltessenek. Rombauer János ugyanis évek hosszú során keresztül működött e városunkban s legtöbb munkája még ma is itt látható.

Rombauer János 1782-ben Lőcsén született, Markó Károly szülőhelyén, ahol a XVIII. század második s a következő első felében még nem egy ügyeskezü festő élt, akinek alkotásai a kutatás figyelmét eddigelé elkerülték s akit jóformán csak Weber ev. lelkész kiváló szépeességi férfiakról írt s „Ehrenhalle“ című pár év előtt megjelent köny-

véből ismerünk. Rombauert Weber nem említi. Halotti levele vezetett rá arra, hogy Lőcsén született, ahol családja már a XVII. században tűnik föl. A lőcsei Szt Jakab-templom északi hajójának egyik szép epitafiuma 1640-ből, Rombauer Mátyás kereskedő emléketőrizi. Mint keresztleveléből kitűnik, Rombauer festő apja asztalosmester volt. A keresztlevelet Dianiska András esperes és lőcsei ág. ev. lelkész segítségével a lőcsei egyház anyakönyvében sikerült megtalálnom s szó szerinti másolatban ez a következő:

1782 a. 28. May von Hochwohl erwürden
Herrn Johann Hermann (getauft).

JOHANNES.

Vater: David Rombauer, ein Tischler. Mutter: Anna Maria geb. Ferdinandt Prossin. — Tauf-Zeugen: Johannes Binder ein Zieschmenmacher; Samuel Serling ein Kirschner; Frau Anna Rosina, Johan Georg Schwoegnerin; Frau Judith, Andreas Heuffelin.

Ez okmányon kívül Rombauer Jánosról addig, míg Oroszországból vissza nem került, határozott adat alig maradt ránk. A keresztlevél tanúsága szerint apja egyszerű mesterember volt, aki azonban jómódú ember lehetett. Erre vall a keresztülék nagy száma, ami akkoriban bizonyos fényűzést jelentett. Családi körülményeiből, a későbbi életére vonatkozó adatokból s művei jellegéből valószínűnek látszik, hogy szülei alighanem a papi pályára szánták s mint teológus kerülhetett Németalföldre, hol hajlamát követve, festő lett s tanulmányai közben talán Franciaországban is megfordult, amelynek nyelvén, mint alább látni fogjuk, tökéletesen beszélt. Legkorábbi évszámmal jelzett képe 1802-ből való, de nem kétségtelenül hitcles.

Dessewffy Lajos Eperjesen (l'ő-utca 83. sz.) e kép birtokosa, akinek Rombauertől több későbbi műve is van. A tulajdonosától Rombauer művének tartott 1802. évi képen az aláírás elmosódott s a mester nevének csak első és utolsó két betűje olvasható. Az olajfestmény ovális alakú, átmérőiben 13—18 cm.-nyi nagyságú s kékszemű bájos fiatal lányt ábrázol a francia empire-festők könnyed modorában, mellképben, rózsás arccal, szőke hajjal, a melyet tengerzöld fátyol övez. A kecsesen féloldalt forduló lányka kivágott empire-szabású derekat visel övvel s rövidujjú, prêmes szegélyzetű, meggyszínű kabátkát. A kép párjának látszik az ugyanitt levő, átmérőiben 10—13 cm.-nyi ovális kép, amelyen jegy nincsen s amely szőkehajú, feketeszemű, vörösköpenyes fiatalembert ábrázol, pofoncsapott barna kalappal, oldalvást fordulva, de szakálltalan rózsás arcával, en face. E képek modora nagyban elűt Rombauer más, pontosabban meghatározható műveitől, melyek azonban jó húsz-harminc évvel későbbi időből valók, amikor a mester már visszatért Oroszországból s ifjúkori frissége bizonyára rég elenyészett. Hogy Oroszországba való költözéséig hol és mit dolgozott, azt nem tudjuk. Csak az bizonyos, hogy már jóval 1820 előtt került Oroszországba s hogy jóval nagyobb sikerei voltak ott, mint ahogy erre Szana Tamás följebb idézett megjegyzéséből következtetni lehet.

Kazinczy Ferenc irodalmunk e nagy alakjának 1825. február 23-án Kiss Jánoshoz intézett s Bajza József és Schedel Ferenc által az író eredeti munkáiban kiadott leveléből is lehet erre következtetni, amelynek Rombauerre vonatkozó adatait Bayer József a Művészet 1904. évfolyamában is közölte. Ezek szerint Kazinczy régi ismerőse volt Rombauernek s

a midőn 1824 őszén Eperjesen járt, meglátogatta a festőt, hogy vele régibb ismerettségét megújítsa. Kazinczy szerint Rombauer húsz évet töltött el Szent-Péternábrban; ám inkább az valószínű, hogy a festő külföldi időzése terjedt annyi esztendőre, ha ennek java Szent-Péternábrra esik is. Innen Rombauer 1824 tavaszán utazott el. Június havában hajóra ülve Lübeckbe ment s onnan Drezdán és Bécsen át Eperjesre, ahol testvéröccse lakott. Amikor Kazinczy meglátogatta, podgyásza, amelyet Danckából szekéren szállítottak, még nem jött meg s így Fessler arcképét sem mutathatta meg a nagy írónak, amely mint Rombauer mondta: „hiszem, hogy igen jól van eltalálva.“ Ez az arckép minden bizonynnyal azonos Fessler alább ösmertetett portréjával, amelyet Rombauer 1840-ben az első pesti „műkitételen“ vagyis műtárlaton is kiállított. A „Honművész“ ekkor Bayer József közlése szerint szintén figyelemre méltónak találta a „ránk és honunkra nézve oly sok érdekű Fessler Aurel szép dolgozatú arcképét.“ Rombauer a maga számára Kazinczy Ferencet is lefestette s mint régi ismerősök sokat beszéltek egymással festőkről és festészetről. „Azt beszélé Rombauer egy eperjesi prókátornak — írja Kazinczy, — hogy velem úgy szóla a mesterség felől, mintha én is festő volnék. Ezt egy kis hiúsággal mondom el, mert azt hiszem, hogy festéshez értek.“ Kazinczy Rombauer társaságában egy másik eperjesi festőt is meglátogat s annál több régi mester másolatára akad. Ez a festő Ginovszky volt, aki többnyire régi mesterek után templomok számára oltárképeket festett. Ginovszkynak két művére sikerült Eperjesen rábukkannom; mind a kettő Pechacsek Ilka úrhölgy tulajdona. Az egyik a Madonnát ábrázolja két angyal közt, a másik Ginovszky intelligens arcot mutató saját portréja. Ginovszky műtermében Kazinczy egy

Magdolnát látott, amelyről egyik festő ösmerőse sem tudta, hogy eredetijének ki volt mestere. Kazinczy a kép modorából következteti, hogy Guido Reni festette az eredetit. Egy másik Máriát ábrázoló képről a két festő azt hiszi, hogy Maratta eredetije után készült, holott Mengs volt mestere.

Kazinczy Ginovszky képei kapcsán említi, de alighanem már Rombauernél látta azt a feszületet, amelyet Kissnek figyelmébe ajánl, hogy ha valamelyik temploma számára oltárkép kell, ezután festesse. Ugyancsak Rombauer műve lehetett a gyönyörű Vénuszkép is, amelyen „Ámor is alszik a szép alvó ölében, hogy a nem szép részek elfedeztessenek.” „Minden teteme skúrzóban van — írja még erről Kazinczy — és mégis gyönyörű s nekem szebb, mint Tiziáné s ennél csak a Hannibal Caracciét mondanám szebbnek, nyugalomban kinyújtott lábakkal, ha azt valaha olajfestésben láttam volna. Csak rézmetszés után ismerem“.

Rombauer 1824-től élte végéig Eperjesen lakott s művészi sikerciről e városunkban még Kazinczynál is többet tud a hagyomány, mely homályosan bár, emlékét mindmáig megőrizte.

Eperjesen, e ma is eleven életű vidéki városunkban, még a XVIII. században s a következő elején is pezsgő művészi tevékenység honolt. Erről a város egészen sajátos barokk és rokokó épületei, igen sok stukko-diszítvány, kovácsoltvas- és kőfaragómunka tanuskodik, valamint számos bútor és festmény, amelyet magánházakban még ma is fölös számmal őriznek. A mult század elején Eperjesen élt Fejérváry Gábor, a leghíresebb magyar gyűjtő, akinek hatása alatt fejlődött első két kiváló műtörténészünk: Pulszky Ferenc és Henszlmann Imre. Fejérváryn kívül még több művészi lelkű amatőr emlékét őrizte meg itt a hagyomány.

Híres volt a múlt század első felében Hellner Károly ügyvéd gyűjteménye, amely a Fejérváryéhoz hasonlóan még a múlt század derekán szét-szóródott, mint néhány eperjesi magán-éremgyűjtemény is, többek közt Holländeré, amelyre a régibb szakirodalom nem egyszer hivatkozik. Zenei képzettsége, hatalmas könyvtára, régi ötvösmunkákból és finomművű bútorokból álló nagy gyűjteménye tette nevezetessé Steinhübel Lajost, aki talán azonos Kazinczy feljebb említett prókátorával, mert ügyvédi diplomát is szerzett, de csak nemes kedvteléseinek élt. Steinhübel ékszergyűjteménye az 1849-iki háborús időkben kallódott el úgy, hogy csak vastag kötetet kitevő írott lajstroma maradt fenn. A felsoroltakon kívül még néhány gazdag sáros-vármegyei úri család, többek közt a Szirmay grófok laktak itt állandóan, vagy az év nagyobb részén és több nagykereskedő, akinek összeköttetései a tengerig nyúltak. Mindezekon kívül itt élő rokonai is arra készíthették Rombauert, hogy oroszországi sikerei után hazájába visszatérve, Eperjesen telepedjék le, ahol élte végéig, közel harminc éven át nagy munkásságot fejtett ki. Ez azonban alighanem jóval sekélyesebb volt, mint az, a melylyel a külföldön aratott elismerést. A ránk maradt adatok szerint, Rombauer Oroszországban I. Sándor cár udvari festője volt s halotti levele szerint, az orosz császári művészeti akadémia tagja. Hogy hosszabb ideig tartózkodott ott, annak Kazinczyn kívül az is bizonyága, hogy Szent-Pétervárbán nősült meg s az orosz cártól visszatérése után is nyugdíjat kapott. Oroszországban festett művei közül csak ötre sikerült ráakadnom. Az első Fessler Ignác Aurél jeles történetírónk följebb említett portréja, mely ma a Magy. Tud. Akadémia arképes termében függ. Tudjuk, hogy e rendkívül hányatott életű tudós magyar kapucinus barátból

idővel Oroszországban az ág. evang. hitvallásúak főszuperintendense lett. Rombauer szuperintendensi díszben festette le Szent-Péterváron. A mellképben ábrázolt portrén Fessler könyves-polca előtt látjuk, amint az asztalán fölütött könyvön pihenteti jobb kezét s csöndesen föltekint, mintha az olvasottakról gondolkoznék. Szelid kék szeme tele van okossággal, markáns vonású, borotvált arca életteljes. Kopasz fejét kerek, parókát pótló karimátlan papi süveg fedi, halántékai alatt őszbe csavart, gyér hajfürtök göndörödnek. Az arcot élesen plasztikus fölfogással, sárgás-barna alaptónussal festette meg mesterünk. Élénk jellemzésénél fogva ez mégis csupa élet s a festmény Rombauer legbeszédesebb arcképei közül való. Az arcétól egészen elüt a ruha kezelése; ez csupa széles, könnyedén odavetett ecsetvonás, amely így a francia abbéruhára emlékeztető fekete köntös szövetét, a felöltő kihajtott selyemszegélyzetének és a fövegnek hamvas ibolyaszín-árnyalatát nem igyekszik az archan összpontosított élet rovására érvényre juttatni. Fessler nyakáról egyszerű művi keresztes aranylánc csüng alá. Háta mögött van a könyves-polc, amelynek egyik deszkáján a vászonra festett 77—66 cm.-nyi olajkép mestere így örökítette meg nevét: Joh: Rombauer. pinxit. St. Petersburg. 1824. A másik Oroszországban festett Rombauer-képet a mester unokaöccsének özvegye: Romlaky Gusztávné Budapesten őrzi s ez I. Sándor cárt ábrázolja mellképben, aranyvállrojtos, vöröshajtókás kék tábornoki kabátban, egészséges arcszínnel, élénk jellemzéssel s körülbelül 30—40 cm. nagyságban. A másik kép, amelyet özv. Romlaky Gusztávné őriz, egyike Rombauer legjobb arcképeinek, amely mellképben természetes nagyságban, szinte szokatlanul éles jellemzéssel a mester öccsét, Rombauer Sámuel

ábrázolja, aki ügyvéd volt Eperjesen s ittlevő sírkövének a bizonyága szerint, 1830-ban, 37 éves korában halt meg. E festmény a múlt század huszas éveiben s így már Eperjesen készülhetett. Festőinknek még Szent-Pétervárbán festett arcképei közül kettő Rombauer Emil tankerületi főigazgató, a budapesti V. kerületi állami főreáliskola igazgatójának birtokába került, akinek családja oldalágon a festő családjával rokon s akinek szintén nem egy becses adatot köszönhetek. A portrék egyike igen finoman van kidolgozva s a családi hagyomány szerint állítólag magát Rombauert ábrázolja, a másik sötétebb tónusban öregebb urat ábrázol nagy hajjal s összenőtt bozontos szemöldökkel; kidolgozása vázlatosabb, de igen jól jellemzett érdekes arckép. Mind a két kép jelzése szerint Szent-Pétervárbán s a huszas években készült s néhai özv. Dunkel Károlyné Kaszáról ajándékozta mai tulajdonosának. A mester ötödik, még Oroszországban készült festménye Bártfa-fürdőn a Mókus-villa tulajdonosának a birtokába került, aki a múlt század hetvenes éveinek elején Eperjesen szerezte meg Steinhübel Károly elárverezett hagyatékából. Ez a Steinhübel a feljebb említett néhai Steinhübel Lajos ügyvéd öccse volt s mint agglegény halt meg. A képen jelzés nincsen; mai birtokosa azonban Steinhübel Károly közeli rokona volt s szavavihető adatai szerint, a festmény Rombauer műve s másolata, helyesebben vázlata annak a Krisztus föltámadását ábrázoló nagyszabású kompozíciónak, amelyet Rombauer a szintén szavavihető hagyomány szerint, Oroszországban Czartoriszky hercegnek megrendelésére 400 rubelért festett, ami akkoriban tekintélyes összeg volt. Hogy hol lappang ez az oltárkép, azt nem tudjuk. Bártfa-fürdőn őrzött vázlatát Rombauer 32 cm. széles és 73 cm. magas vasbádoggal lemezre olajban festette.

Jóllehet a vasbádoggal lemezt a rozsdá helylyel-közzel átmarta, a kép aránylag jó karban maradt fönn s színezése az eredetileg is árnyékba borult, azonkívül erősen megbarnult jobbsarokbeli két mellék-alakján kívül még ma is friss. A kép tárgya Krisztus föltámadása. A Megváltó a festmény felső felében a lebegés rendkívül valószínű visszatükröztetésével, diadalmasan tör a magasba, miközben a testét övező fehér lepel hatalmas ívben mintegy glóriát von alakja köré. A koporsó mögött felhő gomolyog, szélén összekulcsolt kézzel fehér tunika s angyal ül. A kép előterében a jobb sarokban látjuk a három koporsó-őrző katonát. Az egyik lándzsáját elhajítva, karjait kitarva, riadtan igyekszik menekülni s ép társán lép keresztül, aki ijedtében összeroskadt, míg viszont a harmadik katona álomittasan s csodálkozva mered a Megváltóra. A festmény kezelése, Rombauer arcképeihez képest, szinte szélesnek mondható; a színezésükben is Rubensre emlékeztető alakokat, különösen a menekülő s rutén paraszt formájú katonáit szinte nyers erővel festette meg. A brutalitástól azonban távol tartja az alakokat a jellemzésbeli ügyesség, a melylyel mesterünk Krisztus arcán az átszellemült diadalmasságot, a három katonáén a rémület különböző fokozatait, az angyalén a passzív szemlélődést visszatükröztette. A kép megvilágítása rembrandtszerű s az angyal alakján a magasból alászáradó és a menekülő katona vörös palástjáról visszaverődő fény vörhenyes reflexét jelzi mesterünk. Tekintve ügyes technikáját, kétséget nem szenved, hogy a kész képen mesterünk e világítási effektust kifogástalanul oldotta meg.

Rombauert e műve alapján kései eklektikusnak tarthatnók, aki kortársaival ellentétben, Rembrandtból és Rubensből merített; csak hogy Krisztus föltámadása pusztán vázlat; innen széles, a modern

szemnek jóleső, erőteljes kezelése. Bár a németalföldiek tagadhatatlanul hatással voltak rá, korát s a bécsi iskolát, mely szintén hatással volt rá, Rombauer sem tagadta meg s egyéb képein, ha fölfogásuk részben realisztikus is, kezelésük finom, kicsinyes; kidolgozásuk, amelylyel kora és közönsége ízlésének hódolt, ép oly akadémikus ízű, mint kortársaié, akiknek átlagán felül csak élénk, néha szinte virító színezése emeli. Ilyen a koloritja azon sima kezelésű bibliai képének, amelyet az eperjesi ágostai evangélikus gyámegylet szegényházában őriznek. E festmény a hitetlen Tamást ábrázolja, amint egy balusztráddal elzárt klasszicizáló ízlésű pilléres csarnok részlete képében ábrázolt s jobb felől Van Dyck-szerűen mély távlatú tájra nyíló szceneriában Krisztus előtt féltérdre esik. A hitetlen apostol jobbját melléhez szorítja, miközben bal keze tétován mered előre, hogy a Megváltó föltárt sebhelyét illesse. Krisztus szintén térdig ábrázolt alakja tartásában, formáiban, sőt arctípusában is Martin de Vos (1531—1603) hasonló tárgyú, az antwerpeni múzeumban őrzött képének Krisztusára emlékeztet s palástját felsőtestén széttárva, jobbával nyitott sebhelyes oldalára mutat, balját pedig az előtte profilban térdeplő apostol jobb vállán nyugtatja. Krisztus dicsfényes, leomló hajú, gesztenyeszín szakállas feje idealizált, de kifejező; palástja intenzív vörösszínű s széles redőkben omlik alá. Tamás apostol kopaszodó, göndörfürtű fején az arc szinte élesen egyénített vonásokkal bír, kifejezése azonban kevésbé bensőséges; ruhája sárgás tunika, kötélszerű övvel s a vállakon keresztben áthalvetett zöld palást, mely szintén természetes hatású, helyesen motivált redőkben omlik alá. A tájkép, mely a nyílt csarnok balusztrádja mögött föltárul, mély távlatával Markóra

emlékeztet, de színezésében természetesebb s motívumai Eperjes környékére vallanak. Az előtérben levő folyó medre a Szekcső szakgatott partjait juttatja eszünkbe, a háttérben levő kúpalakú hegy a Strázs szakasztott mása, amelyet újabban egy vidéki laptudósító álhíre tett vulkánikus forrongásáról nevezetessé. Keleti jelleget a tájnak a hegy alján levő lapostetejű házakból összerótt várossal s a sovány rajzú fákkal igyekezett Rombauer kölcsönözni. A hitetlen Tamás e képe vászonra festett olajkép, nagysága 82—105 cm., jegye: Joh. Rombauer pinxit Anno 1834. A vászon hátsó oldalán a következő fölírat van: „Verehrt von Dr. Sam. Aug. Stoltz und Emilie Stoltz geb. Handtel zur Jubelfeier des 8-ten December 1850.“ Eperjesen ez évben Schwarz ág. ev. lelkész ülte meg jubileumát, akinek hagyatékából a festmény az itteni evangélikus templom sekrestyéjébe került, ahonnan csak pár év előtt vitték át a szegényháza e múzeumba méltó művészi kompozíciót.

Az eddig ismertetett két hiteles arcképen és ugyanannyi bibliai kompozíción kívül Rombauernek még közel negyedszáz arcképét sikerült Felső-magyarország különböző városaiban föl kutatnom. Lehetőleg kronologiai sorrendben s röviden művészi értéküket is méltatva, sorolom föl ezeket is. A kassai múzeum két Rombauer-arcképet őriz. Az egyik Mihalik József szíves közlése szerint, Mattyasovszky Sándor huszárszázados nejét, Bydeskuthy Terézt ábrázolja, egy büszke s keresetten öltözködő asszonyt, természetes nagyságban s térdképben, vörös kárpitokkal díszített belsőségben, rokokó asztal mellett. A teltformájú, feketefürtű nő mélyen kivágott kék ruhát visel, nyakán ötsoros gyöngy, mellén ismét háromsoros gyöngy omlik alá, a mellette levő asztalon temérdek ékszer. A vászonra

olajban festett kép jegye Joh. Rombauer pinx. 1827. A kassai múzeum másik arcképe ismeretlen asszonyt ábrázol fehér fátyol-szövetruhában, kevésbé cifrán, de ép oly finom kezeléssel s még felületesebb jellemzéssel, mint az előbbi. A vászonra olajban festett kép szceneriája rózsaszínű szoba, mely felében mély tájra nyílik. A kép jegye P. Rombauer pinx. 1830. A P. betű itt Professzort jelenthet s nem más keresztnévet, mert a festmény stílusa kétségtelenül Rombauer Jánosra vall. Kassán még Steinhübel Lajos, az ottani jelzálogbank igazgatójának tulajdonában van két Rombauer-arckép, amely a tulajdonos följebb említett apját és anyját ábrázolja. Néhai Steinhübel Lajosnét térdképben kivágott selyemruhában ábrázolta mesterünk, karjain leomló kék általvetővel; jobb kezében levelet tart, a mellette levő asztalkán vázában rózsák virítanak, bal felől a barnás tónusú interieur fala megszakad s a háttér itt hegyoldali házat ábrázol. A vászonra festett olajkép jegye: J. Rombauer 1837; mérete, mint a következő is, mely párja 37·5—46·5 cm. A néhai Steinhübel Lajost ábrázoló festményen csöndesen maga elé merülő, derűs tájképi környezetben falombok alatt ülő, viruló képű körszakállas barna férfit látunk, baljában flótával, amelyen, mintha csak az imént játszott volna; e mögött a pázsiton cilinderkalap hever. A vászonra festett olajkép jegye: Joh. Rombauer pinxit 1838. Ez utóbbi kép után készült a rézbádoglemezre olajban festett ovális alakú tenyérnyi kép, amelyet Eperjesen Holénia József őriz. A Steinhübel-család tagjai közül Rombauer még többeket festett le, ez arcképekből azonban csak kettőnek a hollétéről szerezhettem tudomást. Ez a Kassán nyert értesítések szerint, az ottani Steinhübel nagyapját, néhai Steinhübel Sámuel és nejét ábrázolja, a ki széles összeköt-

tetésekkel bíró, gazdag kereskedő volt, aminek megfelelően Rombauer is arcképének háttéréül tengert festett, hullámain hatalmas gályával. Ez a festmény párjával, a Steinhübel Sámuelnét ábrázoló arcképpel most állítólag Dzurányi Béláné szül. Steinhauz Margit birtokában van, aki Nagy-Szuhán, Rimaszombat mellett Gömörmegyében lakik. Néhai Steinhübel Lajos számára festette Rombauer azt az ideális női arcképtanulmányt, amelyre Iglón bukkantam. Ennek tulajdonosa Haltenberger Rudolf ottani szövőgyáros felesége. A tanulmány bájos, szabályos arcú, bodros feketefürtű fiatal nőt ábrázol, erősen kívágot, csak vállain fodros, sima fehér selyemderékban, bíborpárnán ülve, amint két kezével a vállain átvetett aranyláncot fogja s nyilván kedvese medaillonba foglalt arcképében gyönyörködik, amely ezen csüng s amelyet jobb-jában tart. A vászonra festett olajkép jegye: J. R. pxt. nagysága: 24—29 cm. s tulajdonosa szerint a múlt század 30-as éveiben egy acélmetszet után készült, amely Steinhübel Lajosnak nagyon megtetszett, miért is Rombauer meglepetésül lefestette számára.

Eperjesen özv. Korcsekné Vandrák Etel úrnő birtokában három Rombauer-kép van. Az egyik Kéler Istvánt, Kéler Béla zeneszerző apját ábrázolja mellképben háromnegyed profilban, zsinóros, barna kabátban, magas, nyakhoz simuló gallérral, fehér nyakkendővel. A magas homlokú, kicsiny bajuszú, kékszemű arc jellemzése élénk, kifejezése rendkívül beszédes. A vászonra festett olajkép nagysága 28—34 cm. Jegye: J. Rombauer pinxt. Anno 1828. — Ugyanezzel a jegygyel bír Kéler Istvánné arcképe, mely az előbbivel azonos nagyságban, mellképben, szemtől szembe, kék empiruhás középkorú barna asszonyt ábrázol csipkés

főlkötőben, szellemes kifejezésű arccal, okos nézésű szemmel, nyakán sodrott művű aranylánccal. Özv. Korceskné harmadik képe Greguss Andrást, Greguss Ágost apját ábrázolja, aki az eperjesi kollégium tanára volt. A 12—16 cm.-nyi deszkára húzott olajfestésű vászonképen telt arcú, eleven kifejezésű barna urat látunk szemtől szembe, borzas hajjal, fekete kabátban. Jegye nincs, de egész mivoltával Rombauerre vall. Özv. Korceskné Vandrák Andrást ábrázoló miniatur-képe Mádon, állítólag szintén Rombauertől való. Dessewffy Lajos birtokában, a följebb említett két nem egészen hiteles miniatur-képen kívül, három kétségtelenül hiteles Rombauer-kép van. Ezek közül kettő Ganzaugh József eperjesi ügyvédet és kollégiumi felügyelőt ábrázolja vonásról-vonásra egyformán; de úgy az eredeti, mint az övön alul pár ujjnyival rövidebben ábrázolt másolat is Rombauer keze alól került ki. A természetes nagyságban ábrázolt férfi-mellkép feketezsínóros attilában, aranycsattos, prémes mentében, jobb hóna alatt kucsmával, ezüst- és aranyfonalakból sodrott övvel, őszhajú, kissé elhízott állú, kicsi fekete bajuszú embert tár elénk, ki önelégülten néz maga elé fekete szemével. A vászonra festett olajkép jegye: J. Rombauer pin. Anno 1836, mérete, mint másolatáé s ez utóbbi párjác is 58—74 cm. A Ganzaugh Józsefnét ábrázoló festmény csipkefőkötős, melán mosolygó éltesebb asszonyt mutat, közepén elválasztott és lesimított fekete hajjal, vállán fodros, kivágott fekete selyemruhában, nyakán kétsoros gyöngyfűzérral. Jegye nincs, aminthogy mai tulajdonosának értesítése és stílusa alapján tarthatjuk csak Rombauer művének azt a két képet is, amelyet az eperjesi ág. ev. kollégium dísztermében őriz s amelyek egyike ismét Ganzaugh József felügyelőt

ábrázolja s az előbbi két arcképpel azonos ruhában, csakhogy térdképben; a másik kép itt Csupka András profeszort ábrázolja fekete díszmagyarban.

Ismét kétségtelenül hiteles arckép birtokában van dr. Csátary Gusztáv. Ez Lillia Boldizsárt, egy mult század elején élt gazdag eperjesi kereskedőt ábrázolja, kissé fakó színezéssel s élettelenül merev arccal, térdképben íróasztala mellett állva, amint levelet olvas. A vászonra festett olajkép halotti maszk alapján, a rajta ábrázolt kereskedő halála után készült. Jegye: J. Rombauer pxit 1839. Mérete: 76—130 cm. Ifj. Draskóczy Lajosné tulajdonában Eperjesen egy Amorkép van, amelyet Rombauernek tulajdonítanak. A mester egy másik mithoszi tárgyú festménye a pár év előtt meghalt s nagy alapítványai révén nevezetes löcsei Hermann birtokába került, akinek neje Rombauer unokahuga volt s aki a festőnk Regina nevű lányát ábrázoló portrét is bírta, amely hír szerint Rombauer legszebb festménye volt. A Kazinczytól magasztalt Vénuszkép Rombauer Emil szerint alighanem azonos azzal, amely özv. Dunkel Károlyné birtokában volt s most alighanem Kassáról Budapestre költözött leányai egyikénél lesz. Rombauer egy negyedik mithoszi tárgyú képéről is tud az eperjesi hagyomány; ez Venust ábrázolta s egy Rombauer lány révén Grexa kereskedő birtokába jutott, aki a festő unokahugát feleségül vette. Grexa már régen meghalt, egyetlen leánya Debrecenbe, Prunyi kereskedőhöz ment férjhez, akinek vagy utódainak a birtokában a kép talán még ma is lappang.

Rombauernek Eperjesen maradt s még föl nem sorolt művei mind arcképek s a mester java alkotásai közül valók. Noszticziusné Tóth Valéria úrnő aki Munkácsy Mihály unokahuga, édesapjának, Tóth Ferencnek 1844-ben készült mellképét bírja

Rombauertől. A mester jegye nincs ugyan rajta, de tulajdonosának közvetett adatain kívül a kép stílusa is reá vall. A vászonra festett 30—34 centiméter nagyságú olajkép élte javakorában levő, dús fekete hajú, magyaros arcú, érélyes tekintetű férfit ábrázol, bajuszosan s kicsiny oldalszakállal; a magas s elől nyitott gallért fekete nyakkendő övezi; ruhája feketezinóros kabát. Eperjes szabad királyi városa is foglalkoztatta mesterünket. A városháza dísztermében őrzött arcképek közül, Podhorányi Bálint polgármester adatai szerint s a festmények stílusa után ítélve, I. Ferenc és V. Ferdinánd királyok képmását, nyilván metszet után, Rombauer festette. A jeltelen képek közül I. Ferenc vászonra festett olajképe 156 cm. magas, 110 cm. széles s vörös huszártábornoki ruhában, térdképben ábrázolja a királyt, amint jobb kezét asztalra, bal kezét csípőjére támasztja; a jobb felől álló zöldeskék szövetű faragott trónuson kalpag hever, a hasonló színű lepellet takart asztalon a magyar szent korona látható, a háttér közömbös barnaszínű sima kárpit. Az V. Ferdinándot ábrázoló festmény az előbbivel azonos nagyságú s a szent István-rend nagy ornátusában ábrázolja a királyt, arannyal hímzett barna köntösben, amelyre zöldes alapon aranybrokát-mustrás hímzésű, hermelinnel szegélyezett palást borul; jogaras balját az asztalon nyugtatja, amelyen kalpag és a szent korona látható, bal felől az előbbi képéhez hasonló trónus áll. E képmás arckifejezése élénk s még közvetlenebb hatású azon az 58—74 cm. nagyságú fejestudiumon, amelyet a mester e művéhez festett s amely még szülei révén Podhorányi Bálint eperjesi polgármester birtokába került, akinek egy 1829 körül készült finom pasztellképe is van, amely, az esetben, ha Rombauer hasonló techni-

kájú s nevével jelzett műveire sikerül ráakadnunk, alighanem szintén az ő keze munkájának bizonyul. — A pasztellkép Podhorányi Károlyt s nejét s Turchányi Rozinát ábrázolja, kis fiával, magyar díszben, szinte kínosan aprólékos részletezéssel és finom kezeléssel.

Rombauerre vonatkozó személyi adatokra csak kis mértékben sikerült szert tennem. Aki a mesztet még személyesen ismerte, ilyen ember Eperjesen már alig él Hegedűs Ferencen kívül, aki szobafestő és az ev. templom egyházfia s 16 éves korában Rombauer festékdörzsölő legénye volt. E szemtanú adatai szerint, mesterünk alacsony termetű, borotvált képű, vörös arc színű s kissé kövér ember volt, aki mindenkivel szemben rendkívül udvariasan viselkedett s jómódban és finom kedvteléseknek élt. Feleségével, akit Szent-Pétervárból hozott Eperjesre, mindig franciául beszélt s igen gyöngéden bánt, aminthogy erre az asszony sírkövének a felirata is vall, amelyet a széthányt sírról nemrégiben eltávolítottak s az evangélikusok temetőjének a szélén, az első parcellán bal felől állítottak föl. A német sírfelirat a következő:

Liebe verwandelte Dir die Fremde zur Heimat.
Du schiedest. Ach! und zur Fremde für uns
hat sich die Heimat geschaltet. — Amalie Rombauer geborne Baumann zu St. Petersburg geb.
1794. d. 25 oct., zu Eperjes gestor. 1842. d.
30. dec.

A sírfelirat értelme magyarán az, hogy a szerelem tette az asszony hazájává az idegen országot s hogy meghalt, férjére nézve a haza is számkivetéssé vált. Még keservesebb a feljajdulás Rombauer lányának a sírfeliratán, amely az előbbi mellett fölállított sírkövön olvasható: Jungfrau Mathilde Regina Rombauer, ihres Vaters einziges Kind und

letzte Hoffnung auf Erden, geb. den 10. März 1829.
Gest. d. 19. Febr 1848.

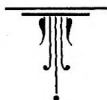
Tizenkilenc éves korában halotti levele szerint, anyjához hasonlóan, tüdővészben elhunyt, egyetlen gyermekének halálát mesterünk nem sokáig élte túl. Amidőn Eperjes a branyiszkói diadal nyomában örömmámorban úszott, halt meg hirtelen s úgy látszik, egészen elhagyatva, mert egyetlen unokaöccse Rombauer Gusztáv, 1848-ban Pestre költözött, hol Romlakyra magyarosította nevét. Rombauer János hagyatékát dobra verték, XVIII. századbeli francia metszetei gyűjteményét a Csatáry-család szerezte meg s most dr. Csatáry Gusztáv bírja. Hátra hagyott festményei közül állítólag fél-száznál több Rombauer Károly lőcsei timármester birtokába került s nyilván tőle szerezték meg a Rombauer-család tagjai és rokonai a birtokukban ma is meglevő, felsorolt képeket. A mester sírja jeltelen maradt, halálát csak az evangélikus egyház anyakönyvében levő magyar nyelvű följegyzés örökíti meg, amelyet ifj. Draskóczy Lajos lelkész szíveségéből közölhetek:

„1849 febr. 12 elhalt, 1849 febr. 14 eltemetett Rombauer János festész, az orosz császári művészeti akadémiának, Szent-Péterváron, tagja; Lőcsei születésű, 67 éves. Elhalt: gutaütésben.“

Rombauer rokonsága, mint láttuk, többfelé szóródott széjjel, a fejtegetéseim folyamán érintett helyeken kívül is. Egyik-másik rokona talán őriz följegyzéseket vagy másnemű adatokat, amelyek ifjúságára vonatkoznak. Újabban Oroszországban is sűrűn fordulnak meg történelmi kutatóink s másnemű íróink, akik Rombauer ott viselt szerepét tisztázhatnák s azt, hogy ha e nagy mesterünkhöz képest, kisebb jelentőségű is, Zichy Mihályhoz hasonlóan, udvari festő volt-e a cárok székhelyén?

A fentebbiekben ismertetett kutatásaim hírére Eperjesen újból föltámadt az érdeklődés a már-már szinte elfeledett Rombauer iránt. Az eperjesi „Széchenyi-kör“ 1904-ben rendezett művészeti kiállításán külön csoportban Rombauer műveit is bemutatta. Kíváncsinos volna, ha e sorok szíves olvasói a felsoroltakon kívül tudomásukra kerülő s Rombauerre vonatkozó adatokat a „Művészet“ című folyóirat szerkesztőségének beküldenék, mely készségesen vállalkozik közlésükre s ezzel a Rombauer oeuvre-je ösmeretének kiegészítésére.

Az eddig ismert művei alapján is érdeklődésünkre méltó mestert valójában csak akkor tudjuk majd érdeme szerint méltatni. De már most is valószínű, hogy Kupeczky és Mányoky óta nem Barabás Miklós volt az első jelentősebb festőnk s hogy nem régi mestereinken mulik, a miért őket nem ismerjük, hanem kutatásunk lanyhaságán.

TARTALOM

A szent Miklós templom	5
Az ág. evang. hitvallásúak temploma és oltárképe Brockytól	47
Barokk templomok	72
Rombauer János életéről	81
